

Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat ve Siyaset

M. Akif ÖZER*

In this study, we will examine the progress of enterprising class which is very important for our country from past to now. In first part of study, the term of enterprising class will be taken up and then, the coming out and developing of term in Europe will be determined. After this, we will evaluate the stages that were seen in Ottoman Empire and Turkish Republic. In second part of study, for being more concrete of relations between enterprising class and politics, we will examine the foundations of this relationship...

Giriş

Demokrasinin tam olarak yerleşmediği ülkelerde, toplumsal sınıflar ve devlet arasında her zaman önemli sorunlar yaşanmaktadır. Sorunların boyutu, daha çok ülkelerdeki demokrasinin yerleşmişliği ile ilgilidir. Demokrasinin sağlam temeller üzerinde kurulduğu ülkelerde, sorunlar gayet olumlu ve yapıcı şekilde çözülürken, demokrasinin yerleşmediği ve hatta uzun bir demokrasi mücadelesi yaşanmayan ülkelerde, farklı toplumsal sınıflar ile devlet arasındaki mücadeleler önemli sonuçlar doğurmakta, bu mücadelelerden her defasında devlet galip çıkarak, sivil toplumun gelişimini sekteye uğratmaktadır. Ayrıca devletin zayıf kaldığı durumlarda, ön plana çıkan toplumsal sınıflar, mücadeleden kendilerine düşen payı olumlu hale getirerek ve de devlet ayrıcalıklarından kendine paylar çıkararak, toplumun genelinin zarara uğramasına yol açabilmektedir. Oysa demokrasi için uzun ve çetrefilli bir mücadelenin verildiği ülkelerde, uzun bir demokrasi tecrübesinin getirdiği ortamın da katkısı ile, devlet ve farklı toplumsal sınıflar mücadelesinde, toplumun genelinin yararına sonuçlar çıkması da gayet kolay olmaktadır. Bu tür ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının, toplumdan gelen desteği de kullanarak çok güçlenmeleri ve toplum yararına önemli icraatlarda bulunarak ülke kalkınmasına katkıda bulunmaları, bu durumun bir sonucudur.

Bu süreçte, ülkemiz açısından düşündüğümüzde, karamsar sonuçlarla karşı karşıya kalmaktayız. En başta, çok kısa bir demokrasi tarihimiz olduğu gerçeği karşımıza çıkıyor. Bu alanda toplumdan kaynaklanan yeteri kadar mücadelenin yapıldığını söyleyemeyiz. İlk yasama organının kurulduğu yıllar için, toplumdan

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü.

166

kaynaklanan gelişmelerin bir sonucu olarak değil de, üstten, biraz da baskı yoluyla parlamentonun oluşturulması, toplum olarak böyle bir kurumu hak etmediğimiz şeklindeki düşüncelerin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Bu durum demokrasinin diğer kurumları için de aynen geçerlidir. Çünkü ülkemizde demokrasi mücadelesi, toplumdaki kaynaklanan uzun süreli mücadeleler sonucu değil, daha çok üstten topluma empoze edilmiş bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Durum böyle olunca suni olarak oluşturulmuş kurumların toplum tarafından kabul edilmesi oldukça zor olacaktır. Bu durum uzun yıllar alacak, hatta bazı dönemlerde kurumlara karşı toplumsal tepkiler bile oluşabilecektir. Bu açıdan ülkemizde görülen sınıf mücadelesine baktığımızda, özellikle toplumsal sınıfların da suni bir şekilde oluşturulduğu gerçeği ile karşı karşıya kalıyoruz. Çünkü Osmanlı Devletinde alt tabaka ve üst tabaka dışında başka bir sınıfın bulunmadığı, bu durumun Yeni Türkiye Cumhuriyetinde de devam ettiğini düşündüğümüzde, bugün karşı karşıya kaldığımız sınıfların, tarihsel kökenlerinin çok zayıf olduğu hatta suni bir şekilde oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızda inceleyeceğimiz girişimci sınıf, bu duruma en güzel örnektir. Yeni Cumhuriyet kurulurken Batıya angaja olma hedefi ile yola çıkan yöneticilerin, batıda oluşumu ve gelişimi uzun yılları bulan, sınıf bilinci içinde hareket ederek ülkelerin kalkınmalarına yol açan burjuva sınıfının durumunu görmesi ve benzer bir durumun ülkemizde de oluşturulması için çaba sarf ettiklerini söyleyebiliriz. Ancak suni girişimler, daha önce de belirttiğimiz gibi, toplum bilincini taşıyamayan bu sınıflar da, devletle girdikleri mücadelelerde toplum yararına değil de, kendi yararlarına sonuçlar elde etme uğraşı içine girmişlerdir.

Bu çalışmada ülkemizde girişimci sınıfın geçmişten bugüne siyasetle olan ilişkileri, belirtilen bu çerçevede değerlendirilecektir. Çalışmanın birinci bölümünde girişimci sınıf kavramı ana hatları ile ele alınacak, daha sonra kavramın Avrupa'da ortaya çıkışı ve gelişimi belirtilecek ve ardından da ülkemizde Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde geçirilen aşamalar değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise, bu tarihsel seyrin daha somutlaşabilmesi açısından girişimci sınıf siyaset ilişkisinin gerçekleşme şekli ve bunun aracı unsurlar açıklanmaya çalışılacaktır.

I. BÖLÜM: Girişimci Sınıfın Doğuşu ve Gelişimi

Girişimci sınıfın doğuşu ve gelişimi, ülkemiz dışında Avrupa'da yaşanmış bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumdan kaynaklanan gelişmeler olarak görülen bu olgu, özellikle burjuva sınıfı etrafında yoğunlaşmıştır. Avrupa'daki bu gelişmeler, ülkemizde oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Ancak, bugün ülkemizde girişimciler, Avrupa'daki girişimci sınıfın çağdaşlaşma yolunda topluma yol gösterici işlevini tam olarak yerine getiremese de, oldukça önemli bir konumdadır.

A-Girişimci Sınıf Kavramı

Girişimci, bütün üretim araçlarını bir araya getirerek kıymetli olduğunu sandığı bir malı üreten ve elde edeceği kâr için riski göze alanlar şeklinde tanımlanabilir(Şaylan, 1986:57). Bu düşüncede olanlar girişimci sınıfı oluştururlar. Sınıf bilinci ile hareket ettiklerinden, olan kâr elde etme amaçlarına daha kolay ulaşırlar.

Esasında burada girişimci olarak adlandırdığımız sınıf, Avrupa'da burjuvazi ismi ile ortaya çıkmıştır. Fransızca bourg (kasaba) sözcüğünden türeyen burjuvazi terimi, Avrupa'da ortaçağın ileri dönemlerinde ortaya çıkan, kentlerde yerleşik, ticaret ve zanaatla geçimini sağlayan bağımsız toplumsal grubu adlandırmada kullanılmıştı(Anabiritannica, 1994:47). Biz çalışmamızda bu alanda ülkemizde yaşanan gelişmeleri inceleyeceğimizden dolayı, girişimci kavramını kullanmayı uygun gördük. Ancak, sınıfın ilk olarak ortaya çıktığı Avrupa'daki gelişmeler incelenirken, burjuvazi kelimesini kullanmaya devam edeceğiz.

Sözcük anlamı ile ticaretle uğraşanlar anlamına gelen bu kesim, kâr amacı ile yola çıktıkları için, amaçları hep bu doğrultuda şekillenmiştir. Bir toplumun feodal aşamadan kapitalist aşamaya geçmesi, o toplumda yeni tipte bir takım insanların ortaya çıkması ile mümkün olmaktadır. Batı toplumlarında bu kişilerden oluşan geniş sosyal gruba burjuva sınıfı denilmektedir. Bu sınıf, büyük toplumsal değişimi adına girişim denen bir takım eylemlerle sağlamakta ve bu eylemleri yürütenlere de girişimci denilmektedir(Şaylan, 1986:57). Bu kesimin dünya görüşü olarak, tasarruf, kâr güdüsü ve bireysel kazancı artırmayı hedefleyen akılcı davranış gibi temel erdemlerin benimsendiği değerler sistemi kabul edilebilir. Burjuvazi bu ideolojik tavrı yaratan, özümseyen tarih ve siyaset sahnesine taşıyan sınıf olarak tanımlanır. Kapitalizmin de bu değerler sistemine ve bu sınıfa dayandığı da söylenebilir(Anabiritannica, 1994/a:47). Günümüzde kapitalizmi benimsemiş olan ülkelerde, bu sınıfın çok güçlü olduğu da, bu tezin bir kanıtıdır.

Girişimci sınıfın doğuşu ve gelişimi, Avrupa'da gerçekleşmiştir. Özellikle feodalitenin yıkılmasının ardından, yaşanan hızlı toplumsal hareketlilik, burjuvazi olarak isimlendirilen bu sınıfın tarih sahnesinde önemli roller oynamasına neden olmuştur.

Feodal üretim tarzında, genel olarak iki faktör bulunduğu kabul edilir. Bunlar emek ve topraktır. Toprak emeğe göre boldur. Bu durumda rantın tek kaynağı emek olmaktadır. Bu açıdan feodaliteyi belirleyen en temel özellik, artığa emek-rant yoluyla el konulmasıdır(Kılıçbay, 1982:212). Bu doğrultuda girişimcinin tipik özellikleri olarak; belli konularda yetenekli olmak ve kâr için akılcı riskleri göze alabilmek, enerjik bir kişilik taşımak, kişisel sorumluluk duygusuna sahip olmak, verdiği kararların başarısını para ile ölçebilme yeteneğine sahip olmak, gelecek hakkında sağlam tahminler yapabilmek, örgütlenme yeteneği taşımak, kendilerine prestij sağlamak ve risk göze almak karşılığı olarak kişisel yarar elde etmek(Şaylan,

1986:58) gibi özellikler sayılabilir. Bundan dolayı girişimci sınıfın en temel amacının kâr dolayısıyla rant olduğunu düşündüğümüzde, sınıfın ilk nüvelerinin feodalite döneminde aranması yanlış olmaz.

168

Feodal toplum örgütlenmesinde, yönetenler yani senyörler ve yönetilenler yani çoğunlukla köylüler ve serfler olarak belirtilen kesimler bulunmaktaydı. Diğer bir grup ise senyörler tabakasının kendi içinde geçerliydi. Bu ikinci bölünmeyi, şövalyeler, rahipler ve efendiler oluşturmaktaydı. Aslında şövalyeler ve efendiler bir tabakayı(soyluları), rahipler de başka bir tabakayı (ruhban) meydana getirmekteydi(Ağaoğulları-Köker, 1991:163). Feodal toplumda bu şekilde sınıflara ayrılan insanlar, oldukça otarşik yapılar olan malikhanelerde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Senyörler malikhane topraklarının sahipleri olarak, feodal topluma özgü üretici sınıfları oluşturan serfleri çalıştırıyorlardı(Özyüksel, 1997:36). Bu şekilde herkesin ihtiyacına göre kurayla eşit paylara bölünen yerlerde kabile şeklindeki yaşam tarzını, toprak sahibi soyluların yönettiği ve bağımlı köylerde yaşayan yoksul köylülerin çevrelediği merkezlere dönüştüren sürecin temelinde meta değişiminin, başka bir deyişle ticaretin gelişmesi yatmaktadır(Ağaoğulları, 1989:3). Feodal toplumda ticaret, bir manastır veya şatonun yakınında belirli aralıklarla kurulan pazarlardaki alışverişleri oluşturuyordu. Alışverişler genelde takas şeklinde gerçekleştiriliyordu. İnsanlar ihtiyaç duydukları malları, malikane içinde üretiyorlar, sürekli bir talebin olmaması onları fazla mal üretmek için çaba harcamaktan alıkoymuyordu. Ayrıca ticaret için gerekli diğer koşullar da yok olmuştu. Zamanla ulaşım olanakları ve yol güvenliği de ortadan kalkmaya başladı. Senyörlerin kendi topraklarında kestikleri yol vergileri; bir bölgede geçerli para, ağırlık ve ölçü birimlerin olmayışı gibi çeşitli faktörler de ticaretin gerilememesine yol açtı(Özyüksel, 1997:47). Ancak ticaretin topluma getirdiği canlılığı gören insanlar, ticaretin tekrar canlanması için mücadeleye başladılar. Aslında feodalite, merkezi iktidarın yok olduğu, karışıklıkların ve güvensizlik ortamının yerleştiği ve en önemlisi ticaretin neredeyse durduğu bir ortamda ortaya çıkmıştı(Ağaoğulları-Köker, 1991:163). Dolayısıyla ticaretin canlandırılması için feodalitenin tüm olumsuzluklarıyla ortadan kalkması gerekiyordu. Bunun için de fazla beklemeye gerek kalmadı. Yapısı gereği dinamik olan ticari faaliyete engel oluşturan feodalitenin getirdiği kısıtlamalara rağmen, tüccarlar, lonca veya hanse denilen birlikler kurdular. Zamanla kentlerde gelişebilmek için gerekli olan özgürlük ortamına sahip olabilmek için mücadeleye giriştiler(Özyüksel, 1997:51). Çabaları kısa sürede karşılığını buldu ve Avrupa'da ticaret hızla gelişmeye başladı. Tabi ki ilerde önemli etkilerde bulunacak girişimci sınıf ile birlikte.

B-Avrupa'da Girişimci Sınıf

Avrupa'da ticaretin gelişmeye başlaması, dolayısıyla girişimci sınıfın güçlenmesi, tarımın feodal bağlarının çözülmesi ve bunun sonucunda ortaçağ

kentinin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Bu kentin toplumsal dokusunu, feodal senyör ve çevresi, kilise üyeleri, lonca zanaatçılar ve tüccarlar oluşturmuştur. Senyör şatoları(bourg) çevresinde oluşan bu kentsel gelişme, özellikle ticaretle uğraşan burjuvazi(bourglular) eliyle gerçekleşmiş ve böylelikle yeni çağın kenti, zengin burjuvaların yerleşme yeri olarak belirmiştir(Sencer,1987:48). Burjuva sınıfının bu şekilde ortaya çıkışında etkili olan en önemli koşul, mevcut tarımsal üretim yapısında belli değişikliklerin olması ile dikkate değer bir tarımsal üretim artışının sağlanması olmuştur. Böylelikle sermaye birikimi tarım kesiminde başlamıştır. Çünkü ticaret kesiminde sermaye birikimi tek başına değişmeyi yani kapitalistleşmeyi sağlayamamaktaydı. Burjuva olarak kabul edeceğimiz girişimci sınıfın oluşumunda ikinci koşul, tarım kesiminde meydana gelen üretim artışı ve birikiminin özel kişilere akabilmesi, yani bu birikimi kendine aktaracak bir asalak sınıfın mevcut ya da güçlü olmaması gerekliliğidir. Bu koşul kendini hukuksal alanda özel mülkiyet ve miras normları olarak göstermektedir. Bu noktada üçüncü koşul olarak; tarımsal üretim artışı ile toplumsal yapının birlikte değişmesi; topraktan kopan fazla nüfusun şehirlere göç edip, tarımsal ürün fazlası için pazarlar meydana getirirken, şehirlerdeki geleneksel üretim biçimi olan lonca düzeninin, yeni toplumsal düzeyde yetersiz kalıp çözülmeye başlaması gösterilebilir. Böylece kapitalizme geçiş için tüm sosyal sistem hazır hale gelmiş olmaktadır(Şaylan, 1986:55). Zamanla kapitalizme geçilmesi ile birlikte, bu sosyal sistem içinde insan davranışlarının çıkar fazlaştırmaya yönelik olduğuna dair varsayım oldukça güçlenmiş ve doğrulanmıştır(Buğra, 1995:41)

Girişimci sınıfın ortaya çıkışında kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi büyük rol oynamıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin doğması için üç koşula ihtiyaç duyulmuştur. Bunlar; feodal toplumun çözülmesiyle gerçekleşen emeğin özgürleşmesi, para olarak servetin birikim ve kent zanaatçılığı içinde gelişen teknoloji(Sencer,1987:47). Bu unsurların gelişimi için geleneksel toplum yapısının zayıflaması beklenmiştir. Çünkü geleneksel toplum tamamen tarımsal tabanda üretim ilişkilerinin feodal yapı içerisinde sürdürüldüğü, kadcı bir kültürün bulunduğu, paylaşılmayan tekelci bir iktidar oluşturan toprak ağalarının ve ruhani liderlerin egemen olduğu ve yetkini başarıya değil doğuşa verildiği bir toplumdur(Yücekök, 1983:14). Bu şekildeki feodal toplum düzeninin çözülmeye başlaması ve sonradan kapitalizm olarak anılacak olan yeni toplum düzeninin oluşması sürecinde, burjuvazi ile soylular arasındaki ayrımın, hukuki statü farklarıyla sınırlı olmadığı, ekonomik, ideolojik, kültürel öğelerden oluşan çok daha temel bir ayrılığın söz konusu olduğu ortaya çıkmıştır(Anabiritannica, 1994/a:47). Bu temel ayrılığa ön plana çıkan faktör, servet olmuştur. Literatürde servetin üç önemli fonksiyonu belirtilmiştir. Bunlardan birincisi, pazar (servetin modern anlamda kullanımı), ikincisi yeniden dağıtım siteminin bir parçası olması ve üçüncüsü karşılıklılık yani sistem içinde dolaşımın sağlanması(Mardin, tarihsiz:49)

olarak ortaya konmuştur. Servetin ön plana çıkması ile birlikte, kapitalist üretim biçiminin güçlü bir şekilde egemen olması sonucunda, ister burjuva-kapitalist ister girişimci grup denilsin, belli bir insan grubunun ekonomik liderliği ele geçirmiş olduğu ve daha sonraları aynı grubun giderek siyasi süreci kontrolü altına almaya başladığı genel kabul görmektedir(Şaylan, 1986:58). Bu süreçte modern sanayi toplumunun; yetkinin uzmanlığa ve başarıya verildiği, kan, hısım ve klan bağlılığı düzeninin atomize olmuş aile ve ulusal bağlılık düzeyine çıktığı, iş bölümünün arttığı, sanayileşmenin doğurduğu sınıf çatışmalı toplum yapısının ürettiği paylaşılan, çoğulcu bir iktidar yapısına sahip bir toplum(Yücekök, 1983:15) olarak gündeme gelmesi, girişimci grubun güç kazanma sürecine ivme kazandırmıştır.

Batıda endüstri devrimi devleti, jandarma yahut bekçi devlet anlayışının ötesinde yeni görevler üslenmeye zorlamıştır. Bunun sonucunda kamu hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi sırasında gelişen kapitalist ekonominin gereği olan nesnellik, güvenilirlik ve istikrar söz konusu düzenlemelere yön veren ilkeler olmuştur. Gelişen girişimci orta sınıf, ticarete, daha sonra da endüstriyel faaliyete alt yapı sağlayacak verimli ve etkin bir kamu bürokrasisi istemiş ve bu tür bir kamu bürokrasisinin kurulması için çaba sarf etmiştir(Heper, 1974:6). Girişimci orta sınıfın oluşturduğu burjuvazinin, devleti sadece tekil veya kısmi çıkarların bekçisi olan bir aygıt olarak görmekten vazgeçmesi; bir sınıf olarak ortak ve uzun dönemli çıkarlara da sahip olduğunu fark etmesi ve devletten bunların gözetilmesini talep etmesi, belli bir sınıf bilincine ulaşmış olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla, devletin sınıf karakterindeki olgunlaşma ile burjuvazinin sınıf bilincinin yerleşmesi birbirine paralel giden iki süreç(Boratav, 1991:89) olarak görülebilir.

Girişimci sınıfın, siyasi sürece etki etmesi ve kontrolünde tutması, devletin bu grup zararına hiçbir faaliyete girmemesi ve her zaman bu sınıfın çıkarlarına uygun olarak davranması anlamına gelmektedir. Ekonomik hayatın büyük bir kısmı girişimciler tarafından yönetilirken, devlet iktidarını kullanan hükümetlerin bunların çıkarlarına karşı bir politika izlemesi oldukça zordur(Şaylan, 1986:60). Zaten kapitalist sistemde girişimci sınıf, hükümetler üzerinde büyük bir etkileme gücüne sahiptir. İşadamları grubunun sahip olduğu gücün belirtisi, reformcular da dahil olmak üzere, bütün hükümetlerin, özel girişim çevrelerinin güvenini kazanmak için gösterdikleri çok köklü çabalarıdır(Şaylan, 1986:60). Aslında hükümetlerin kullandıkları devlet işletmelerinin asıl misyonları siyasi ve toplumsaldir. Bunlar bir yandan yarattıkları iş olanaklarıyla girişimci sınıfı oluşturup onun desteklenmesini sağlarlar, diğer taraftan da bu kesimin siyasi olarak devlet kapısına bağlı kalmasının maddi koşullarını üretirler(İnsel, 1990:155). Dolayısıyla devletin girişimci grubun güçlenmesini engellemekten çok, bu grubun güçlenmesi için ortam hazırladığı söylenebilir.

Batıda bu alanda görülen gelişmenin temelinde, mutlak krallıkların ortaya çıkışı ve daha sonra girişimci orta sınıfların güçlenmesi bulunmaktadır. Devlet, ilk

aşamada özellikle merkantilist siyaset çerçevesinde girişimci sınıfları desteklemiş, bu dönemin ardından, hukuk devleti ve "bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler" düşüncesi çerçevesinde hakemlik işlevi ile görevlendirilmiş, sonunda da refah devleti kimliğine bürünmüştür(Heper, 1974:16). Bu süreçte mübadelenin gelişmesi, tarım bünyesinin geçirdiği süreç, endüstri alanında artan üretim, kentleşme olgusunun hızlanmasına yardım etmiş, böylece Ortaçağın ilkel aristokrasi yavaş yavaş zayıflamış, şehirlerde yaşayan halk anlamına gelen burjuvazi güçlü bir sosyal sınıf olarak ortaya çıkmıştır. Şehirlerin durmadan artan nüfusu, tarım bünyesindeki değişimler yüzünden köyden kente başlayan akımın hızlanması, piyasa ekonomisinin güçlenmesi, mal üretimini hızlandırmak için, nüfusun ve emek gücünün belirle merkezle akın edişi yepyeni şartlar yaratmıştır(Yalçın, 1991:180). Önce küçük ticaret daha sonra da büyük ticaret yaparak oluşan burjuvazi, bir toplumsal sınıf olarak üstünlüğünü, sanayi kapitalizmiyle sağlamıştır. Avrupa'da Ortaçağdan çok önceleri, siyasal açıdan çok iyi örgütlenmiş tüccar sınıfları vardı; ama bunlar, burjuvazinin oluşumu açısından tarihsel bir rol oynamadılar(Gelişim Hachette, 1988:655). Bundan dolayı sanayi kapitalizmine yol açan endüstri devriminin toplumsal alandaki en önemli sonucu 17. yüzyıldan beri burjuvazinin önderliğinde feodal soylulara karşı süregelen mücadelenin doruk noktasına ulaşarak başarıya ulaşmasıdır. Liberal doktrinini doğrultusunda gerçekleştirilen Fransız Devrimi, son feodal kalıntıları tasfiye ederek oligarşik bir yönetimle ulusal birlikleri pekiştirmiştir. Toplumda burjuvazinin egemenliği, merkantilist ekonomi politikasının yerini, ona tam karşıt bir politikaya, "bırakınız yapsınlar" politikasına bırakmasına yol açmıştır(Sencer, 1987:55). Bu süreç günümüze kadar da, bazı inişler ve çıkışlar yaşasa da devam etmiş, tüm bu gelişmeler sonrasında bugünkü güçlü Avrupa medeniyetine ulaşılmıştır. Kalkınmada çok önemli bir motor konumunda bulunan Avrupa girişimci sınıfının temelinde, yaşanan bu uzun deneyimler yatmaktadır.

C-Ülkemizde Girişimci Sınıf

Avrupa ile çağdaşlaşma yolunda mücadeleye giren ülkemizde, bu mücadelede yukarıda gördüğümüz gibi motor rolünü üstlenen girişimci sınıfın eksikliği her zaman hissedilmiştir. Bu durum özellikle Osmanlı Devletinin son dönemlerinden başlayarak ve Cumhuriyet döneminde büyük bir hız kazanarak, ülkemizde tabandan gelmese bile en azından suni bir girişimci sınıfın oluşturularak, kalkınmada öncü rol oynaması beklenmiştir.

Ülkemizde girişimci sınıfın gelişmeye başladığı dönem, batı burjuvazisinin teknelci-emperyalist döneminin olgunluk çağı olarak kabul edilebilir. Bu sınıfın oluşabilmesi için zayıf ve güçsüz devlet mekanizması kullanılmış ve böylece Türkiye'de önemli boyutlara ulaşan bir devlet kapitalizmi doğmuştur. Ancak devlet gücünü ve devlet kapitalizmini kendi gelişiminde kullanan girişimci sınıf, bir türlü

milli sanayi kapitalizmine geçme olanağı bulamamıştır(Şaylan, 1986:209). Bu durumun nedeni olarak girişimci sınıfın tarih sahnesine çok geç çıkması ve zayıf kalması gösterilebilir. Bunun sonucunda, bu sınıfın üzerine düşmesi gereken tarihi misyon hep başka sınıf ve tabakalar tarafından üstlenilmiş, sonuçta devlet ve küçük burjuva aydınları ile girişimci sınıf arasında Batı modellerinden farklı şekilde karmaşık bağıntılar, vesayet ve temsil ilişkileri doğmuştur. Türkiye'de güçlü bir sınıf haline gelirken bile girişimciler, bu güçlerini kıyasıya rekabet koşullarında etkinliğini ve üstünlüğünü her gün ekonomik olarak katılım zorunluluğundan kaynaklanan bir dinamizmden değil, devlet mekanizmasının kendisine sağladığı özel imkanlardan kazanmış, dolayısıyla başarısını bu mekanizmaya ulaşmada ve onu etkilemedeki becerilerine borçlu olmuştur. Bu özellikleri ile girişimci sınıf, Batı'daki benzerlerinden farklı olarak, toplumun demokratikleşme sürecine olumlu katkılar yapan değil, aksine bu sürece ayak bağı olan bir konumda bulunmuştur(Boratav, 1992:352).

Buna rağmen bugünün Türkiye'sinde egemen grup, batılı anlamıyla burjuva sınıfıdır. Ülkemizde bu sınıf ideolojisini en iyi şekilde girişimci grup temsil etmektedir. Toplumdaki diğer grupların ve özellikle küçük burjuva kesimlerin ekonomik ve siyasal ideoloji yönünden esas olarak burjuva ideolojisiyle bütünleşmiş olması beklenir(Şaylan, 1986:191). Ama bu durum her zaman gerçekleşmeyebilir. Aslında ülkemizde geçmişte de orta sınıflar bulunmaktaydı ancak bunlar Türk ve Müslüman değillerdi. Hem din hem dil ile, egemen çoğunluktan ayrı kalmış olan, Osmanlı İmparatorluğunun Rum, Ermeni ve Yahudi tacirleri ve girişimcileri, yeni orta sınıfların başka yerlerde oynadıkları sosyal ve siyasal role hiçbir zaman yükselemişlerdi(Lewis, 1993:467). Ülkemizde daha sonra yaşanan bu deneyimler dikkate alınarak, oluşturulan girişimci sınıfın kendisinden beklenenleri gerçekleştirememesinin bir nedeni olarak, bu durum gösterilebilir.

Ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarında; devlet ihalelerine, himayecilik politikalarının yarattığı tekellerden tahsis simsarlığına varan geniş bir alanda, ticaret ve sanayi kesimi bulunmaktadır. Bunlar iktisadi mülkiyet ve üretim ilişkileri açısından girişimci kesimdir. Ama siyasal ilişkiler bağlamında burjuva değillerdir. Burjuva olmamaları, burjuva demokrat olmamaları nedeniyle değildir. Burjuvazinin siyasal bakımından demokrat olması ilkesel bir zorunluluk değildir. Ama burjuva olmak siyasal planda özerk olarak kendini ifade etmeyi gerektirir. Girişimci olmak, burjuva olmak için gerekli ancak tek başına yetersiz bir koşuldur. Burjuvazinin toplumun yapılanmasında damgasını vurmasını sağlayan, onun siyasal ve kültürel egemenliğidir. Türkiye'de ise, burjuvazinin ne siyasal ne de kültürel egemenliğinden süreklilik gösteren bir yapı olarak söz edilebilir(İnsel, 1990:87). Dolayısıyla Osmanlı Devletinde ve Yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında mevcut olan girişimci sınıfı, batılı anlamda burjuvazi kabul etmek, mümkün değildir.

Az gelişmiş bir ülke olmakla beraber, ekonomik düzenimiz kapitalizmdir. Türkiye'de her ne kadar kendisinden beklenenleri gerçekleştiremeyen ve gerçek anlamda burjuva olmayan girişimci sınıf, egemen görünen sınıftır ve bu nedenle Devletin ana fonksiyonu da bu sınıfın daha da güçlenmesi ve gelişmesi olmaktadır(Şaylan, 1986:137). Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında, girişimciliğin meşruiyet sınırları belirlenmek istendiğinde, girişimcilik yalnızca milli olma vasfını taşıdığı sürece meşru olduğu fikri kabul görmüştür. Ancak zamanla millilik kavramının soyutluğundan dolayı milli olan ile olmayan arasındaki sınır esnekleşmiş ve bu durum da iktisadi faaliyetlerin meşruiyetlerini zaman içinde belirsiz kılmıştır. Bu durumda devlet çağdaşlaşmak için kendi kurumları aracılığı ile girişimci sınıf oluşturmaya çabalamıştır. Devlet eliyle kurulan bu yeni sınıfın varlık nedeni itibarı ile amacı, toplumun devlet tarafından etkin biçimde denetlenmesini sağlamaya yönelik olmak durumundadır(İnsel, 1990:45). Zaten bu olgu devleti yöneten politikacılar ve bürokratlar tarafından her zaman temel amaç olarak dile getirilmektedir. Diğer taraftan az gelişmişlikten kurtulmak ekonomik yönden büyük çabaları gerektirmektedir. Ancak büyük ve güçlü örgütler tarafından gerçekleştirilebilecek bu çabalar, devletin kalkınma fonksiyonunu yüklenmesi zorunluluğunu doğurmuştur; çünkü egemen olmakla beraber Türk girişimci sınıfı bu büyüklükte bir örgütlenmeye gidememekte ve ayrıca buna gerek de görmemektedir(Şaylan, 1986:137).

Türk girişimci sınıfın bu olumsuz özelliği, sınıfın oluşumuna başladığı yıllarda kazandığı bir özellik olarak nitelendirilebilir. Batıdaki aksine farklı şekilde gelişen girişimci sınıf, farklı faktörlerin de etkisi ile, ülkemizin az gelişmişlikten kurtulmasındaki çabaları da sınırlı olmuştur.

a) Osmanlı Devleti'nde Girişimci Sınıf

Girişimci sınıfın ülkemizdeki gelişimi, Avrupa'da yaşanan uzun deneyimler yerine, daha dar çerçevede ve oldukça yeni tarihlili bir gelişme olarak görünüm sergilemektedir. Osmanlı Devletinde daha çok yitirilen gücü tekrar kazanmak için bir aracı olarak görülen girişimci sınıf, Türkiye Cumhuriyetinde daha önemli bir görevle görevlendirilmiş ve çağdaş uygarlığa giden yolda en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir.

Osmanlıda girişimci sınıfın gelişimini sağlayan değişim, Batıdaki sosyal dönüşümün tersi yönünde gerçekleşmiştir. Osmanlıda organik değişimden çok ikna edici bir değişim gerçekleşmiştir. Organik değişimde batıda en başta ekonomik faaliyetler ön plana çıkmış, burjuvazi denilen yeni bir sınıf oluşmuş ve merkezi devletlerin ve bürokrasinin kurulması ile birlikte, bu sınıf yeni düzen içinde yerini almıştır. Zamanla burjuvazi gücünü artırmış ve bugünkü haline anayasal yönetimle birlikte gelmiştir. Osmanlıda örneği görülen ikna edici gelişme modelinde ise, gelişmelere neden olan unsurlar girişimci sınıftan gelmemiştir. Zamanla dış gelişmeler, konumunu ve otoritesini korumak isteyen liderler, devlet gücünün yeni

ve modern araçlarının oluşturulmasına (örneğin sivil ve askeri bürokrasi) ve merkezi hükümet kontrolünde ekonomideki değişim, ekonomik çıkarların farklılığına göre gelişmiş orta sınıf rol oynamıştır(Heper-Berkman; 1980:25-26). Bu alanda Osmanlı'nın son dönemindeki ve yeni Türkiye Cumhuriyetindeki gelişmeleri, bu **174** kapsam içinde değerlendirebiliriz.

Bu çerçeveden baktığımızda girişimci sınıfın gelişimi ile ilgili olarak Gökalp'in değerlendirmesi belirtilebilir. Gökalp'e göre ülkemizdeki toplumsal sınıflar; feodal reisler, küçük burjuvalar, teşkilatsız işçiler, fellahlar(serfler) olarak dörde ayrılmaktadır. Bunlar arasında burjuvaları değerlendirirken; bu sınıfın tarihi iki rolü bulunduğunu, bunların ise ülkemizde henüz gerçekleştirilmediği söylenebilir. Bu roller; feodalizme son vermek ve ulusal bir sanayi yaratmaktır. Genelde burjuva olumsuz bir hal almadan önce yararlı olarak ortaya çıkmaktadır. İlk iş olarak köylerdeki feodalizmi yıkmaktadır. Ülkemizde ticaretle ve zanaatla uğraşan şehirli kesim henüz bu güce ulaşamamıştır. Ulusal bir sanayi ve ekonomi örgütü kurma konusunda ise başarılı olamamışlardır(Çavdar, 1992:173).

Osmanlı Devleti batının geçirmiş olduğu ve sosyal yapısını yeniden yoğuran ayanlık devrimi, pazar devrimi ve sanayi devrimi gibi önemli tarihsel gelişmelerden uzak kalmıştı. Burada ayanlıktan eşraf birliklerinin hakimiyet anlaşılmaktadır. Fransız devrimini bunlar başlatmıştır. Pazar devrimi ise modern devletin Batıda ülke genişliğinde pazarlar yaratma çabası olarak belirtilmektedir. Sanayi devrimi ise makine kullanımı ile başlayan ancak en önemli sonuçları toplumsal olan bir aşamadır. Burada sanayileşmenin önemi sanayi proleteriyasının ortaya çıkmasını sağlamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti her biri sosyal yapı yoğurması gerektiren bu hareketlerden ayanlık son derece zayıf kalmış, diğerleri görülmemiştir(Mardin, tarihsiz:49). Dolayısıyla girişimci sınıfın oluşması çok geç kalmıştır.

Girişimci sınıfın gelişmeye başlaması modernleşme ile birlikte olmuştur. Batı'da modernleşmenin itici gücü veya kaynağını oluşturan endüstrileşme yerine Osmanlı toplumunda modernleşmenin kaynağını oluşturan öncelikle askeri eğitim sisteminde yapılan büyük değişikliklerle askeri ve sivil bürokraside meydana gelen değişimler olmuştur(Kalaycıoğlu-Sarıbay, tarihsiz:16). Bu gelişmelerin sonucunda kurulan yeni kurumlar, sosyal değişimi de başlatmıştır. Bu gelişmeler sonrasında ayrıca servetin fonksiyonu da değişmiştir. Önceleri toplum içinde karmaşık fonksiyonları olan servet, kendi başına bir amaç olarak belirlemeye başlamıştır. Eskiden zenginlik sosyal ve siyasi fonksiyonlara bağlı iken zaman geçtikçe kendi başına değer taşımaya başlamıştır. Oysa Osmanlı düzeninde servet, sosyal ve siyasal hizmetler görürdü. Örneğin servet tüketim ve yatırım için kullanılmasının yanında önemli bir oranda siyasi destek sağlamak için etrafına taraftar toplamak veya bağışta bulunup cami yaptırarak toplumda yer edinmek için bir araç olarak kullanılırdı(Mardin, tarihsiz:49).

Osmanlı devletinde bu tür gelişmelerin başlaması, kapitalist üretim ilişkilerinin ülkeye girmesi ile birlikte başlamıştır. Bu noktada 1838 Ticaret Sözleşmesi'nin önemi büyüktür. Kapitalist üretim ilişkileri Osmanlıya önce, ticaret kesiminde girmiş, sonra da yabancı sermaye yatırımları ile yaygınlaşmıştır. Sözleşme ile ülkeye rahatlıkla girmeye başlayan Avrupa ülkeleri tüccarları, 1839 Tanzimat Fermanı ile ihtiyaç duydukları yasal ortama da kavuşmuşlardır (Çavdar, 1992:9). 1838 anlaşmasının hükümlerinden, kısa zamanda Avrupa ülkeleri yararlanmaya başlamışlar, bu sayede Avrupa, Osmanlı topraklarına artık tüccar olarak değil, sermayedar ve işletmeci olarak girme fırsatı kazanmıştır (Ortaylı, 1979:262). Aslında Osmanlıda ticaret mallarının alım satımıyla uğraşan, yabancıardan oluşan bir tüccar kesimi bulunmaktaydı. Osmanlı'nın Doğu ile olan ticaretini İranlı tüccarlar, Batıyla olan ticaretini ise, Floransa ve Cenevizli tüccarlar yapmaktaydı. Bu durumda Osmanlıda güçlü bir tüccar kesimi ortaya çıkmadı. Gayri-Müslimlerden oluşan tüccar kesimi Avrupa'daki merkantalistler örneğinde görüldüğü gibi hiçbir zaman toplumsal yaşayışı sürükleyici ve değiştirici bir güç oluşturamamışlardır (Çaha, 1994:92).

Osmanlı döneminde sanayileşmenin hız kazandığı meşrutiyet dönemi ile birlikte, siyasal ve ideolojik bölünmeler çerçevesinde görülen gruplaşmaların yanında, toplumsal farklılaşma ve gruplaşmalara dayalı örgütlenmeler kendini bu dönemde göstermeye başlamıştır. Yarı-resmi ve danışma niteliği olan Ticaret ve Sanayi Odaları ilk defa 1882 yılında kurulmuştur. Odalar bu özelliklerine rağmen, tüccarlar grubunun sözcüsü olmuşlardır (Öz, 11996:177).

Ülkemizde izlenen bu süreçte, liberal bir ekonomik politika izlemenin gerekliliğinin savunucuları arasında en önde gelen, hem bilim adamı hem de politikacı olarak İttihat ve Terakki'nin Maliye Bakanı Cavid Bey olmuştur. Cavid Bey "Dünyanın neresinde olursa olsun, sermayesi bol olan ve iyi kullanılan, işbölümüne uyulan makineler kullanan, emeğin payını verimliliğine göre belirleyen ülkeler gelişir, aksi durumda bulunanlar ise geriler" diyerek, çalışmamızın ilerleyen bölümünde değerlendireceğimiz, 1979 yılı Mayıs ayında bir çok gazetede ilan biçiminde yayınlanan TÜSİAD bildirilerine bir tür ışık tutmuştur (Çavdar, 1992:88).

Osmanlıda Tanzimat döneminden sonra, dünyanın yeni ekonomik düzenine ayak uydurmak için en başta Fransız Ticaret Kanunu adapte edilmiştir. Yeni kanuna göre faiz kabul edilmiştir. Modern anlamdaki şirketler dahi islâmi uygulamada bulunmayan hukuki kurumlardan sayılmış, 1863 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi kabul edilerek bu durum pekiştirilmiştir (Ortaylı, 1979:277). Zamanla alt yapının hazırlanması ile kurulan şirket sayısı hızla artmış ve bu alanda paradan kaynaklanan güçleri ile yeni bir sınıf oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, Namık Kemal, memleketin durumunu değerlendirirken, ticaretin bir garip itibar bulduğunu, bin şirketten servetli adamların, bir devletten kuvvetli şirketlerin ortaya çıktığını söylemektedir (Mardin, 1992:87). Sanki girişimci sınıfın siyasetteki etkisi bu tarihlerde bile fark edilmiş görünmektedir.

Ancak kurulan şirketlerin çoğunun gayrimüslimlere ait olması, yeni oluşan bu sınıfın etkinlikleri açısından olumsuz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde özellikle Osmanlı Bankası da dahil olmak üzere bütün bankaların az çok yabancı kontrolünde bulunmasından dolayı, girişimci sınıf bu gruptan önemli derecede etkilenmiştir. Oysa, her hangi bir milli ekonominin gelişmesinin gereği gerçek bir milli banka yani milli müteşebbislerdir(Lewis, 1993:453).

Ancak milli müteşebbislerin ortaya çıkması da çok geç olmamıştır. Gayrimüslim olmayan Osmanlı tüccarının örgütlenmesinin ilk örneği 1908'de yapılan bir boykotla görülür. Bu tarihte Avusturya-Macaristan Devletinin Bosna Hersek'i ilhak etmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avusturya-Macaristan mallarının satın alınmaması yönünde boykot hareketi başlattı. 1909 ortalarına kadar süren bu hareket, Boykotaj Sendikası, Tüccarran-ı Osmaniye Heyeti ve İktisadi Harp Cemiyeti gibi dernekler aracılığı ile desteklenerek milli bir görünüm kazanmıştır(Koraltürk, 1997:13). Bu gelişme zamanla ticaretin Müslüman olmayan tebaanın elinden alınmasının gerekliliği yönünde yeni düşünceleri gündeme getirmiştir.

Bu gelişmelerin yanında, 1908 sonrası dönemde, devlet desteğinin bireylerin zenginleşmesinde etkin bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Müslüman-Türk girişimciler ile siyasi kadroların ve yüksek bürokrasinin işbirliğinden, geleneksel ve gayrimüslim komprador ticaret sınıfının işlevlerini kısmen de olsa devralabilen, bazı hallerde yabancı sermaye ile işbirliği içinde kurulan imtiyazlı şirketlerin tekelci kazançlarından gelir elde eden yeni bir zenginler tabakası oluşmuştur(Boratav, 1993:47). Toplumda görülen bu değişme, 1910'lu yıllarda özellikle gençlerin zamanla bilinçleşen çabalarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Özellikle Türk Ocakları, iktisadi kuruluşun ön koşulu olarak daha büyük milli iktisadi eylem çağrısı yapmaya başlamıştır. Yerli teşebbüsü harekete geçirmek için bu eylemler kullanılmış, 1913-1914 yılları arasında kapitülasyonların kaldırılması için girişimde bulunulmuş, ancak başarısız olunmuştur. Ancak Temmuz 1913'te bir "Milli İstihlak Cemiyeti" kurulmuş ve ithal malı yerine yerli malı tüketimini teşvik için kampanyalar açılmıştır. Aynı yıl sanayiye teşvik için bir kanun çıkarılmış ve 1913-1915 yıllarına ait ilk sanayi sayımı 1915'te tamamlanmıştır(Lewis, 1993:453). 1916'da İttihat ve Terakki'nin bir parti kongresinde, İtibar-ı Millî Bankasının kurulmasına karar verilmiş, Banka Ocak 1917'de 4 Milyon Osmanlı Lirası sermaye ile açılmıştır(Lewis, 1993:453). Bankanın kuruluşunun ardından yerli sermaye ile özel teşebbüs tarafından şirketler kurulmaya başlamış, yeni kurulan fabrikalar gösterişli törenlerle açılmış, kanunla yabancı şirketlerin idare meclislerine belli sayıda Osmanlının alınması istenmiştir. İmtiyaz şirketlerinin defterlerini Türkçe tutmaları ve işlerini Türkçe yürütmeleri zorunluluğu da Türk ticaret ve sanayiini teşvik çabalarını pekiştirmiştir(Lewis, 1993:454).

Bu gelişmelere katkısı olan diğer bir unsur da, özellikle milli iktisat konularında faaliyet gösteren derneklerin sayılarının, Balkan Savaşı sırasında hızla artmaya

başlamasıdır. Bunlar arasında doğrudan girişimcilerin temsil edildiği Müslüman Tüccar Cemiyeti önemli bir konumdadır. 1914'te kurulan bu cemiyet, İstanbul'un Müslüman olmayan tüccarına karşı, Müslüman-Türk unsuru çatısı altında toplamıştır. Faaliyetleri sırasında daha sonra 1922'de kurulacak olan Milli Türk Ticaret Birliği'ne zemin hazırlanmıştır(Koraltürk, 1997:15).

b) Türkiye Cumhuriyetinde Girişimci Sınıf

Birçok yönüyle Osmanlı Devletinin mirası üzerine kurulan Yeni Türkiye Cumhuriyeti, belirlenen hedeflere ulaşabilmek için özellikle Tanzimat dönemi ile başlayan ve 1908'den sonra yaygınlaşarak süren modernleşme hareketlerinin olumlu yönlerini kullanmak için çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda, toplumdan kaynaklanan bir gelişim mevcut olmadığı için Devlet tarafından suni bir şekilde oluşturulması düşünülen girişimci sınıf teşebbüsünde, Osmanlı'nın son döneminde başlayan gelişmelerden de yararlanılmıştır.

Ülkemizde toplumdan kaynaklanan girişimci sınıf hareketinin olmamasının nedenleri oldukça karmaşıktır. Ülkemizde kendi değerlerini topluma empoze eden gerçek bir aristokrasinin ve burjuvazinin gelişmediği herkes tarafından kabul gören bir gerçektir. Aristokrasieye ait olan onur, şeref gibi kavramların ve burjuva değerleri olan verimli olma, çalışkanlık gibi kavramların Türk kültürüne yabancı kalmaları(Heper, 1993:2), bu durumun nedenlerinden biridir. Bunun yanında daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi, sosyo-ekonomik bir çok faktör de etkili olmuştur.

Girişimci sınıfın ülkemizde çok geç oluşması bile, bürokrasi ile arasında kısmi soğuk savaş yaşanmasını engellememiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze, bürokratik seçkinlerin geneli, girişimci grupları hep küçümsemişlerdir. Girişimci gruplar gelir bakımından bürokratik seçkinlere çok üstün durumda olsalar da, bürokratik seçkinler girişimci grupları daha üstün statülü kişilerden oluşan bir grup olarak görmüşlerdir(Heper, 1978:374). Bu durum sosyal çıkarlarla özel çıkarlar arasında sağlıklı bağlantıları kurabilen girişimci sınıfın gelişimi ciddi bir şekilde engellenmiştir. Bundan dolayı girişimci sınıf ile devlet arasında tatmin edici resmi ilişkiler hala kavranamamıştır(Buğra, 1991:162). Bugün bu alanda yaşanan sorunların esas nedenlerini, belki bu noktada değerlendirmek gerekmektedir.

Batı dışındaki toplumlarda modernleşme girişimlerinde batının modeli her zaman üstün tutulmuştur. Ülkemizde özellikle Cumhuriyet döneminde yapılan reformlarda bu gerçek etkili olmuştur. Dolayısıyla yapılan değişimler organik bir değişim yerine ikna yoluyla gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde kalmıştır(Heper, 1999:127). Bu doğrultuda devlet desteğiyle yerli girişimci sınıf yetiştirme girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketlerce işletilmesi gelmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, dönemin felsefesine uygun olarak, mevcut devlet tekelleri; imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş, birçoğu da üst düzeyde siyasi kadroların ve

devlet katında önemli kişilerin de ortak ve hissedar olduğu şirketlerin, devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak yüksek kazançlar elde etmelerine yol açmıştır(Boratav, 1992:280). Ancak bu dönemde özel girişimciliği destekleyen iktisat politikası, girişimciliğin "özel"liğinden çok "milli"liğine önem vermiştir.

178 Milli olmak, ekonomik olmaktan daha önce gelmiştir(Kuruç, 1988:XXVII). Önemli bir savaştan çıkılması ve yeni bir devleti sağlam temeller üzerine kurma çabası, bu durumun en doğal nedeni kabul edilebilir.

Aslında ekonomide devlet ve özel kesimin birlikte gelişmeye başladığı zaman, özdeşliklerle olduğu kadar farklılıklarla da doludur. Cumhuriyetin ilk yılları devlet kesiminde önemli bir sermaye birikiminin olmadığı, fakat devletin sağladığı çeşitli olanaklarla özel kesimin varlık kazanmaya başladığı bir dönem olarak kabul edilmektedir(Kuruç, 1988:XXVI). Bu dönemde, ticarete, sanayiye, banka kesimine sağlanan destekler yoğun olarak görülmüştür. Destekler başlangıçta özel girişimciliği özendirerek bir yapı andırmaktadır. Bu dönemde özel girişimin alanı ekonominin bütün kesimlerinde genişlemiştir. Bu yıllarda, özel kesimin kalkınmayı öncelikle kendi gelişme şansının ve ayrıcalıklarının daha modern bir ortamda artışı olarak değerlendirilmiştir(Kuruç, 1988:XXV).

1- Tek Parti Dönemi ve Devletçilik

Ülkemizde girişimci sınıfın geçirdiği seyir, Cumhuriyet döneminde, dönem dönem farklılaşmıştır. Yeni bir devletin kurulması ve örnek bir model alınmasından çok, en iyi ve uygun gelişme modelinin aranması, bu tür ekonomik ve sosyo-kültürel politikalarda değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Girişimci sınıfın gelişiminde de, bu değişiklikler etkili olmuştur.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti halkın vermiş olduğu yoğun bir mücadele sonucu kurulmuştur. Bu mücadelenin başarıyla sonuçlanması, uygarlık düzeyinde de mücadele yapılan tarafın yakalanabilmesi için acil tedbirler alınmasını gerektirmiştir. Alınan tedbirlerin kurtuluş mücadelesinin objektif amaçları doğrultusunda gerçekleşmesi için uğraş verilmiştir. Buna göre; geri kalmış ülkelerin sanayileşmesi, eski emperyalist dönemden kalan kârların bütün milletin çıkarına devlete bırakılması, yeni sanayinin bir sınıfın çıkarına açık bırakılmaması, sınıf mücadelesini tasfiye ederek çelişkisiz, bağımsız ileri bir millet düzeninin sağlanması olarak sayılabilir. Bu amaçların gerçekleşmesi, doğuş sebepleri açısından girişimci sınıfa dayanmayacağından devletçi sistem kapitalizmden ayrılır. Kapitalist sistemin özünde yatan hayat görüşü ile de çelişir(Boratav, 1982:154). Yani her ne kadar kalkınmada kapitalist model benimsenmiş olsa da, ulusal kurtuluş savaşından sonra devletçilik ilke olarak kabul edilerek, devlet tarafından kalkınmayı sağlayacak girişimcilerin oluşturulması düşünülmüştür.

Belirlenen bu devletçilik modelinde, egemen sınıf konumunda olan bürokratlar tarihi eğilimleri içerisinde egemenliklerini ekonomik bilince sahip sınıflara karşı koruma çabası içine girmişlerdir. Ancak burada geleneksel Osmanlı bürokratları

kadar başarılı olamamışlardır. Çünkü ulusal kurtuluş savaşının ardından yapılan yeni düzenlemelerle birlikte gelen batılı siyasal düzen, devlet eliyle olmasından dolayı, girişimci sınıfın giderek güçlenmesine yol açmamış ancak büyüyen bu sınıfı, oldukça paylaşılan ve özgür ilişkiler çerçevesinde bürokratlara karşı daha etkili olmaya hazırlamıştır (Yücekök, 1983:59). Bu durum zamanla girişimci sınıfın güçlenerek bürokratlara üstünlük kurmalarına neden olacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında girişimci sınıfta görülen zayıflık, bu dönemde ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelişin önündeki en büyük engel olarak değerlendirilebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlıda bir girişimci sınıf bulunmaktaydı. Ancak bu sınıfın özelliği, sanayide değil, ticarete gelişmiş olması, bundan dolayı önemli bir oranda işbirlikçi olması ve gayrimüslim unsurlardan oluşması idi. Bu özellikleri taşıyan bir sınıftan, ulusal nitelikli bir burjuva devriminin yapılması beklenemezdi. Buna karşılık iç ticarete küçük ve orta sermayeli Türk ve Müslüman girişimciler zayıf, dağınık, örgütsüz ve büyük ölçüde gayrimüslimlere bağımlı durumdaydılar. Bu durumda burjuva devriminin bu sınıf dışındaki sosyal guruplarca yapılması gerekmektedir (Boratav, 1990:15).

Her ne kadar yeni rejim, ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelişte güçlük çekse de, milli kapitalist ekonomi siyasetini benimsemişti. Devlet özel girişimi destekleyecek ve ancak özel girişimin üstlenemediği sahalara girecekti. Türk-Müslüman girişimcilerin, azınlık-gayrimüslim girişimcilerin yerlerini almaları, dışarıya karşı ekonomik özgürlük ve ekonomik kalkınma bakımından önemli görülüyordu. Bu şekildeki genel siyasetten; İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafi ve toprak ağaları, milli mücadeleye katılan subaylardan sonradan ticarete atılanlar ve bazı milletvekilleri ve yüksek bürokratlar doğrudan yararlanmışlardır. Bunlardan sonradan ticarete atılan subaylar ve bazı yüksek bürokratlar hisse ve tahvil senedi sahibi olmuşlar, iş adamlarına ve zirai girişimcilere kredi veren çeşitli devlet bankalarının yönetim kurullarında yer almışlar ve bu kredilerden yararlanarak kendilerini ticaret hayatına atmışlardır (Heper, 1974:117). Bu şekilde girişimci sınıfın oluşumunda ilk aşama başlamıştır.

Bu dönemde, devletin katkısı ile kurulan kuruluşlar ve Osmanlının son döneminde halk tarafından oluşturulan müteşebbisler önemli işlevler görmüşlerdir. Milli Türk Ticaret Birliği, İzmir İktisat Kongresi, İş Bankası ve bazı şirketlerin yabancı sermaye ile ortaklık girişimleri, 1923 ve sonrasında, sermaye çevrelerinin iktidar boşluğunu doldurma girişimleri olarak değerlendirilebilir (Boratav, 1982:12). Özellikle 1922 yılında kurulan Milli Türk Ticaret Birliği, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde çok aktif rol oynamıştır. Aynı yıl İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'nın millileştirilmesi başta olmak üzere önemli çalışmalarda bulunularak (Koraltürk, 1997:24) girişimci sınıfın önünün açılmasına çalışılmıştır. Aslında Milli Türk Ticaret Birliğinin kuruluş amacı, Batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık, komisyonculuk yapan gayrimüslim ticaret grubunun ekonomik hayattan zamanla

tasfiyesini sağlamak, bunun sonucunda doğacak ticari boşluğu hızla Türk tüccarının doldurmasını sağlamaktı. Bu amaçla Avrupa ve Amerika'nın büyük ticari grupları ile doğrudan temasların kurulması ve bu gruplara Türk olmayan temsilciler yerine Türk işadamlarının tavsiye edilmesi için çabalar harcandı(Boratav, 1982:13). Sanayi ve Ticaret Odasının millileştirilmesi de bu süreçte gerçekleştirilmiştir.

Bu dönemde millileştirme dalgası hızla devam etmiş, yabancılara ait olan şirketlerin millileştirilerek, yabancı devletlere verilmiş olan imtiyazların geri alınması bir politika olarak benimsenmiştir. Yavaş yavaş yabancıların sahip olduğu ulaşım ve hizmet sektöründe bulunan şirketler satın alınmaya başlanmıştır(Kalaycıoğlu, 1999:150). Bu duruma, 1. Dünya Savaşı başından 1924'e kadar, ölen, ülkeden sürülen azınlık statüsündeki milyonlarca ermeni ve rum Osmanlı vatandaşının mallarına el koyarak zenginleşmiş yerli girişimci sınıfın, zaten devlete olan bağımsızlığını, devlet işletmelerinin çerçevesinde yer alarak zaman içinde pekiştirmesi neden olmuştur. Gayrimüslim azınlıkların yerine Müslüman ve Türkiye Cumhuriyeti uyruğu tüccarın ikame edilmesi, en önemli millileştirme dalgası olarak kabul edilebilir. Bu dalga varlık vergisinin ardından 1964 yılında Yunan pasaportluların ikamet izinlerinin kaldırılmasına kadar sürmüştür(İnsel, 1990:157). Bu süreçten en kârlı çıkan kesimin girişimci sınıf olduğu söylenebilir.

Millileştirme sonucunda oluşan yeni ortamda, oluşan girişimci sınıfın siyasilerle iç içe olmayı sürdürmeleri söz konusu olmuştur. Bu dönemde yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk Anonim Şirketlerinde kurucu, hissedar veya yönetim kurulu üyesi olarak rol almış çok sayıda siyasi isim bulunmaktadır. İsmet Paşa, Celal Bayar, Yunus Nadi bunlardan yalnızca birkaçıdır. 1922 yılında kurulan Türkiye Milli İthalat ve İhracat Şirketinin kurucuları arasında 54 milletvekili, 37 tüccar ve bazı memur ve yüksek subaylar da bulunuyordu(Boratav, 1982:33). Günümüzdeki anlamı ile biraz daha farklı olsa da, girişimci siyasetçi ilişkisinin bir değişik şekli burada görülmüştür. Günümüzde girişimciler siyaset içinde yer almaya çalışırken, devletçiliğin de etkisi ile bu dönemde, siyasiler ve bürokratlar girişimciler arasında yer almayı tercih etmişlerdir. Bu durumun nedeni olarak, devletin girişimcileri desteklemesi uğraşı gösterilebilir.

Millileştirme akımının yanında, 1920'li yıllar, devletin doğrudan veya dolaylı müdahaleleri ile özel sermaye birikimini artırmaya ve özel girişimi teşvik etmeye çalıştığı bir dönem olarak görülebilir. Bu dönem 1930'lardan önce ilk kez sanayi alanında devletin girişimlerine de sahne olur. Şeker ve dokuma sanayinin temelleri atılır, montaj sanayi alanında bazı gelişmeler sağlanır(Koraltürk, 1997:8). Yeni sanayileşme modeli belli olunca özel girişim soruna kendi geleceği açısından yaklaşmakta gecikmemiştir. Sanayi hareketinde ölçeği büyütecek ve sermaye birikimini hızlandıracak olan yeni kararın, kendi içinden değil siyasal kadro içindeki çalışmalardan doğuşunu izlemiştir. Yeni modelin işlenmesi, özel kesime sağlanan

rantların azaltılması ve bunların bir bütün olarak sanayiye yöneltilmesi sayesinde başlamıştır. Özel kesim ise, sanayicilikte devlet kadar başarılı olmadıkça, bu rantları bırakmak zorunda kalmıştır(Kuruç, 1988:XXI).

Kurtuluş savaşı sonrasında ülkemizde, büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Dolayısıyla sorunların çözümü için öncelikle ekonomi alanında işe başlanmıştır. 1923 yılında 1. İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve öncelikle liberal bir politika denemeye konulmuştur. Özel sermayeyi teşvik ve özendirme yoluyla ulusal bir sanayi geliştirmenin yolları aranmıştır(Talas, 1993:9). Cumhuriyet ilan edilmeden önce toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin bu alanda belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Ekonomik kalkınma sürecinde özel girişim ve girişimciliğin rolü ve yerinin ağırlıklı olarak vurgulandığı bu dönem, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılmasında somut ifadesini bulmuştur. Bu kanun özel sektörün gelişmesine katkıda bulunabilecek vergi bağışıklıkları, geniş kamu arazilerinin ve ulaşım olanaklarının özel sektöre bedelsiz veya düşük bedelle açılması gibi kolaylık ve ayrıcalığın sıralandığı bir metin olarak gündeme gelmiştir(Aksoy, 1994:4).

Aslında Teşvik-i Sanayi Kanunu, "milli iktisat" kavramının gerekliliklerinin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Burada "milli" demek, özel girişimci için yeni rantlar demektir. Bu da ekonomide sermaye kazançlarının milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktarılması ve ekonominin bu kazançları sürekli kılacak biçimde örgütlenmesi anlamına gelir. 1929'a kadar olan dönemde izlenen bu politikalar, özel girişimci için milli iktisat kavramını somutlaştırmıştır. 1927 tarihli Sanayi Teşvik Kanunu bu gelişmeleri pekiştirmiş, devletin kendi işlerini daha akılcı yöntemlerle düzenlemeye yöneltirken, özel kesimi de sermaye birikiminin geleceği açısından cesaretlendirmiştir(Kuruç, 1988:XXVII). Ancak bu yasa yeterli bir zamana ve uygulama aşamasına ulaşmadan 1929 dünya ekonomik bunalımı yaşanmıştır(Talas, 1993:9). 1929 Dünya ekonomi krizi sonucunda, özel girişimin ülke ekonomisi çapında, bu tarihe kadar sağladığı sermaye birikiminin yetersiz olduğu ve bu durumun rejimin geleceği açısından güvence vermediği görülmüştür(Kuruç, 1988:XXVII). Ancak dünya bunalımı karşısında özel girişimcilik kendi payının küçülmesini önleme çabası içine girmiştir. Devletin bağımsız karar alma gücünün artması veya dünya ekonomi krizi karşısında herkesi birden etkileyecek kararlar alma ihtimali, özel kesim içinde sadece kendi varlığını koruma eğilimini artırmıştır. Bunu normal karşılamak gerekir. Çünkü Türkiye ekonomisinde özel girişimcilik henüz yoktan varolmanın başlangıcındadır(Kuruç, 1988:XXVIII).

1923-1930 yılları arasında özel sektörü canlandıracak kalkınmada önemli bir yer almasına katkıda bulunacak, gerekli sermaye birikimi için altyapı oluşturacak bir yasal çerçeve olarak Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, bununla beraber özel girişimin ihtiyaç duyacağı kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere İş Bankası'nın

kurulması, özel sektöre vergi bağışıklıkları ve bir dizi ayrıcalığın tanınması, hep girişimci sınıfı güçlendirme eğilimin somut örnekleri olarak değerlendirilebilir(Aksoy, 1994:4). Bu süreçte siyasilere girişimci sınıf arasındaki önemli bir ilişki de İş Bankası çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kuruluşunun ilk yıllarında İş Bankası, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme süreci üzerinde önemli bir rol oynamıştır. İş Bankası ile ilişkili siyasilere, sermaye çevreleriyle devlet arasında önemli bir halka görüntüsü vermişlerdir. Bu duruma Falih Rıfki Atay, "İş Bankasının bir tür politikacılar bankası olarak kurulduğunu ve bu durumun Cumhuriyet tarihi için çok acıklı bir aferizm-çıkarcılık salgınının başlangıcı olduğunu söylemektedir(Boratav, 1982:19). Bu dönemde görülen aferizm salgını, milli mücadele günlerinin askerler, idareciler, siyasetçiler arasında türeyen bazı kişilerin, yeni dönemin ekonomik faaliyetlerini ve imkanlarını, az çok maskeli şekilde, fakat sürekli devletin nüfuzunu kullanarak kendi menfaatlerine kullanma çabalarının ürünü(Boratav, 1982:12) olarak değerlendirilebilir. Zaten devlet eliyle yaratılan girişimcilerin, en başta devlet yönetim kadroları içinden atanması da, faaliyetin içinde bulunarak onu yakın denetim altında tutma kaygılarının izlerini taşımaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında milli girişimci sınıf ile milli idareci sınıf arasında çok yakın bir gidiş geliş olması da bundan kaynaklanmaktadır(İnsel, 1990:156).

Bütün bu gelişmeler, her ne kadar devlet tarafından empoze edilse de, Türkiye'de bir girişimci sınıfın gelişmesi için uygun koşulların yaratılması için uğraşıldığını göstermektedir. Ancak 1929 yılında yaşanan bunalım, Türkiye'yi oldukça sert etkilemiş, bunun sonucunda devletçilik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 1930 yılından itibaren İktisadi Devlet Teşekküllerinin kurulması, Türk Kamu bürokrasisinin giderek büyümesine ve güçlenmesine neden olmuştur(Ergun-Polatoğlu, 1992:77). Çünkü 1930'ların sanayileşme hareketi özel girişimcilerle uzlaşmayı içeren bir devletçilik politikası ile olmuştur. Burada özel girişimcilerin yeri, paylarına düşen rantları almak ve geçerli stratejiyi kabul etmeleri şeklinde olmuştur. Sanayide girişimci olarak önemli bir işlevleri olmamıştır. Çünkü bu dönemde sanayi, kârlı noktalara serpiştirilen bir girişimcilik türü değil, ülkenin ekonomi coğrafyasını değiştirmeyi amaçlayan bir işler bütünü ve bir misyon olarak görülmüştür(Kuruç, 1988:XLIII). Dolayısıyla kamu bürokrasisinin genişlemesi kaçınılmaz olmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 1923-1932 döneminde girişimci sınıfın gelişmemesinin başlıca nedenleri olarak; sermaye birikiminin azlığı, teşebbüs yeteneği, teknik bilgi ve iş tecrübesinin azlığı, 1929 dünya ekonomik bunalımının olumsuz etkileri, Lozan Antlaşması gereği gümrük duvarları ile özel yatırımlarının 1929 yılına kadar korunamayışı, savaş sonrası ortamın özellikle sermaye yatırımları için güven vermemesi(Eren, 1989:131) sayılabilir.

Ülkemizde 1930'lu yılların başında kabul edilen devletçilik politikası, bir çok özel imtiyazlı şirketin devlet mülkiyetine geçmesine ve yeni iktisadi ve ticari kurumların oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. Çeşitli gerekçelerle ortaya çıkan kamu iktisadi kuruluşları, siyasi iktidarların devletin büyütülmesi eğilimlerine en uygun araç olarak seçilmişlerdir. (Eryılmaz, 1995:232). 1930'lu yılların devletçiliğinde özel kesim ile uzlaşmaya varılmaya çalışılmıştır. Devlet özel kesime sanayiye teşvik ve gümrük mevzuatı çerçevesinde sağladığı kaynaklara karışmayacak, buna karşılık eğer devletin sanayide yeni girişimleri olursa bunda da özel kesimi kendisine ortak edecek, yani yeni birikimlerden ona da pay ayıracaktır. 1933 yılında gelinen bu aşama 1932 yılının devletçiliğine göre atılım yılından geri çekilme yılına geçiş şeklinde yorumlanmıştır(Kuruç, 1993:LXII).1930'lu yıllarda devlet sanayii lehine oluşturulan tüm nesnel koşullar, ikincil derecede önem taşımaya rağmen özel sanayi için de geçerli idi. Artan kamu yatırımlarının, devletle iş yapan müteahhitler, ticaret ve küçük sanayi için ek talep ve buna bağlı kazanç ve birikim imkanları yaratacağı ortadadır. Sonraki dönemlerde sivriyecek büyük sermaye gruplarından pek çoğunun kökeninde 1930'lu yıllarda devlet ihaleleri ile elde edilen kazançlar yatmaktadır(Boratav, 1992:295).

Türkiye'de 1940'lı yıllar ise yeni tür bir siyasal elitin geliştiği dönem olmuştur. Bu yeni elit, yerel ayan ve eşraf ile, büyük şehirlerin ticaret erbabından oluşmuştur. Bu grup tek partiye, özelde devletçi politika çizgisinde kısıtlayıcı ekonomik ve mali tedbirlerin sürdürülmesinden, genel de ise, geleneksel elitin kendilerine olan olumsuz tavırlarından dolayı karşı çıkmışlardır. Bu tarihlerde ilginç bir şekilde, İstanbul Ticaret Odası, bürokratların kendilerine saygılı davranmasını ve "kravatlı hırsız"işlemi yapmamalarını resmen istemiştir(Heper, 1974:123). Bu dönemde Avrupa'da kamu ve özel sektör tam bir dayanışma ve işbirliğinin en iyi örneğini verirken, Türkiye'de bu iki kesim arasındaki çatışmalar Kasım 1942'de güç gösterisine dönüşmüştür. Bu duruma dönemin Başbakanına destek veren CHP Meclis grubunun 12 Kasım 1942'de Varlık vergisini kabul etmesi neden olmuştur. Buna neden olan yasa olağanüstü ekonomik ve mali koşullar çerçevesinde bir defaya mahsus olarak çıkarılmıştı. Yasanın amaçları; enflasyonla mücadele için tedavülde para çekmek, savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan vergi almak, Devlet gelirlerini artırmak şeklinde sıralanabilir. Bu uygulama ile yaklaşık 3877'si yabancı olan 114.000 kişiye vergi tahakkuk ettirildi. Büyük çoğunluğu azınlıklardan olmak üzere, yükümlülerin %70'i İstanbul'lu idi. Ancak içten ve dıştan gelen yoğun baskılar karşısında hükümet 1943 yılında uygulamaya son verdi(Tokgöz, 1992:11). Varlık vergisi uygulaması, ülkede çeşitli siyaset ve yönetim kadrolarıyla sermaye çevreleri arasındaki sıkı ilişkilerin bir örneğini sergilemesi açısından ilginçtir. Bu dönemde vergiyle ilgili kayırma talepleri, vergi uygulamasını kendi çıkarları yönüne ve belli mükelleflerin aleyhine yönlendirmek isteyen fırsatçıların çabalarını, dolayısıyla sermaye çevreleri ile yönetici kadrolar arasında ne derece karmaşık ilişkilerin mevcut olduğunu(Boratav, 1982:154)

gösteren çarpıcı bir örnek olarak görülebilir. Bunun yanında söz konusu uygulama o kadar tepki çekti ki, bugün bile yankı bulmaya devam etmektedir. Özellikle girişimci sınıfa vurulmuş önemli bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Siyasilerin girişimci sınıfla yaşadıkları mücadelede öne geçmeleri şeklinde değerlendirilmiştir.

184 Siyasilerle girişimci sınıf arasındaki bu ilginç mücadele, girişimci sınıfa yeni fırsatlar kazandıracak, çok partili hayata geçiş ile birlikte daha da ilginçleşecektir.

2- Çok Partili Hayata Geçiş

Tek parti döneminde ticaret ve toprak burjuvazisi güçlenmiş, radikal sağ muhalefet için kaynaşmış ve kendi çıkarlarına ters düşen ekonomik gelişme ve sosyal değişime karşı çıkmak için uygun bir ortam oluşmasını beklemiştir. Bu fırsat 2. Dünya savaşının da getirdiği uygun koşullardan yararlanan ve artık tek partinin dar kalıpları içinde barınamayacak kadar yayılmış ticaret ve toprak burjuvazisinin Demokrat Parti hareketi ile doğmuştur(Yücekök, 1987:176).

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği, başboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin doruklarına ulaştığı bir dönem idi(Boratav, 1992:312). Bu dönemin sona erdiği günlerde dünyada yumuşama ortamı yaşanırken, Türkiye'de siyasal güç ile ekonomik güç arasındaki çatışma yeni boyutlar kazanmıştır. Hükümet, karşı koymalara aldırış etmeden, varlık vergisi uygulamasının ardından Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarmıştır. Yasa, özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerin arazilerinin bir kısmının kamulaştırılmasını öngörmekteydi(Tokgöz, 1992:12). Bu gelişmeler girişimci sınıf ile siyasiler arasındaki gerginliği oldukça tırmandırmıştır. Fakat genelde yaşanan bu gelişmelere rağmen, 2. Dünya Savaşı sonrası yaşanan savaş güçlükleri sonucunda, bazı üst kademe siyasi kadrolarla, çeşitli sermaye grupları arasında 1920'lerde gözlenen türden fakat yeni biçimler altında ilişkiler kurulmasına neden olmuş, mevcut fakat gevşemiş bağları pekiştirmiştir(Boratav, 1982:230). Bu dönemi Yakup Kadri "zeytinyağı piyasasını tekeline alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vesaire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz" diyerek tasvir etmektedir(Boratav, 1982:231).

Tek parti dönemine gösterilen tepkiler, 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak kurulan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi 1950 seçimlerinde olmuştur. Bu arada ülkede yaşanan sorunlara çözüm bulma çabaları devam etmiş, özellikle ekonomide planlı döneme girme çabaları yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda 1947 yılında bir kalkınma planı hazırlanmıştır. Kalkınma Planı, özel sektörün önem kazanmaya başladığı ve hatta ülkenin yabancı sermayeye tutumunu yumuşatmakta olduğu bir dönemde hazırlanmıştır(Tekeli-İlkin, 1974:4). Ancak Plan henüz daha hazırlanırken ölü doğmuştur. Radikal devletçi bazı Kadrocular planın hazırlanmasında görev almışlar, görüşlerini plana önemli ölçüde yansıtmışlardı(Buğra, 1997:172). Plan, devlet sektörüne önem vermesinin temel

nedenleri olarak; özel sermayenin kâr gayesi ile sosyal sınıfların sorunlarına duysuz kaldığını, dış kaynaklar ile kalkınma sağlanacaksa bunun özel sermaye ile değil, devlet tarafından alınacak krediler ile olması gerektiğini belirtmektedir. Bu şekilde dışa bağlı bir grup yaratarak kurulmak istenen sosyal dengenin bozulması önlenmek istenmiştir(Tekeli-İlkin, 1974:4). Ayrıca plan girişimci sınıfa karşı siyasilerin almış olduğu tavrın bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

185

Bu dönemde görülen önemli diğer bir gelişmede, ülkede devletçiliğin tasfiyesinde etkili olan bir kongrenin düzenlenmesidir. 1948 yılında yapılan İstanbul İktisat Kongresi ile devletin ekonomik alanda öncülüğünü tamamlaması gerektiği belirtilmiştir. Bu kongre ile, devletin artık sadece, eğitim, iletişim, ulusal savunma, araştırma ve denetim gibi temel kamu hizmetleri ile uğraşması gerektiği ve ekonominin artık özel kişilerce yönetilmesinin zorunlu ve kaçınılmaz olduğu kararına varılmıştır(Ergun-Polatoğlu, 1992:78).

Demokrat Parti döneminde, devletçiliğe karşı bir tutum içinde bulunmaya özen gösterilmiş, her fırsatta sürekli olarak devlet işletmelerinin tasfiye edilerek özel girişime devredileceği belirtilmiştir. Ancak bu durum ideolojik olmadan öteye gidememiş, uygulamada devlet kapitalizmi genişletilmiştir(Şaylan, 1980:84). Bu dönemde de devlet kapitalizminden vazgeçilememesi, Türkiye'de girişimci sınıfın kendi varlığı için devlet kapitalizmine hayati bir gereksinim duyduğunun delilidir(Şaylan, 1980:84). Ayrıca siyasal iktidar bürokrasi çatışmasında siyasal iktidar, bürokrasiye hakim olan norm sistemine koşut aynı derecede inandırıcı bir norm sistemi geliştirip, bunu girişimci sınıfa empoze edememiştir. Bunun en önemli nedeni olarak devlette kendiliğinden gelişmiş olan bir girişimci grubun bulunmaması gösterilmektedir(Heper, 1973:38)

1950'li yıllarda gerçek çok partili rejime geçilmesi, biraz önce de bahsettiğimiz gibi siyasi iktidarın değişmesi ile birlikte uygulanan ekonomi politikasında önemli değişimler olmasına yol açmıştır. Bu dönemde benimsenen görüş devlet müdahalesini asgariye indirmek, ekonomik alanda devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak, buna karşılık güven teskin edilerek özel teşebbüs alanının elden geldiği ölçüde genişletmek şeklinde özetlenebilir(Eren, 1989:135). Bu dönemde özel sektörün gelişimine önemli katkılar sağlayan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın faaliyete geçmesi de önemli bir gelişmedir. Banka özel kesime orta ve uzun vadeli sınai yatırım kredisi vermek üzere, büyük ticaret bankalarının örgütlenmişti. Onayladığı projelerin ithal girdileri için döviz sağladığı gibi yatırımcıya teknik yardım da veriyordu. Dünya Bankası'nın teknik ve mali yardımlarından yararlanan banka, 1960 yılına dek ithal ikamesi stratejisine uygun olarak kurulan ve daha çok tüketim malı üreten sınai işletmelere destek vermiştir(Tokgöz, 1992:14). Bu şekilde girişimci grubun bir tür finansman kaynağı olmuştur.

Bu ve benzeri gelişmeler, bürokrasinin görelî durumu bozulurken, girişimci sınıfın güçlendiği ve hatta bazı alanlarda egemen hale geldiğini göstermektedir. Özellikle Demokrat Parti iktidarı döneminde girişimci grup giderek güçlenmiş ve 1950 yılından sonra siyasal iktidarı kontrol eder hale gelmiştir. Ancak bu gelişme süreci içindi iki önemli olgu dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, Türkiye'de özel girişimin iç sıkıntıları, sermaye yetersizliği, mali sorunlar, az gelişmişlik gibi nedenlerle devlete dayanmak ve sorunlarını geniş ölçüde devlet eliyle çözmek zorunda kalışıdır. İkinci olgu ise, Türkiye'ye özgü şartlar nedeni ile gelişen girişimci sınıfın bir taraftan da toprağa para yatırmış olmasıdır. Özellikle 2. Dünya savaşı yıllarında çok yoğunlaşan bu yönelimin odak noktaları; sosyal prestij, spekülasyon ve güvenlik duygusu olarak tanımlanabilir. Girişimci sınıf içerisinde bazı grupların toprağa ve gayrimenkule yönelişi hem güçlü bir girişimci sınıf yaratılmasını kısmen önlemiş ve hem de girişimci sınıf içerisinde yarı feodal toprak ağalarının da söz sahibi olmalarına neden olmuştur (Şaylan, 1986:88). Bu durum ise günümüzde girişimci sınıf ile siyasiler arasında yaşanan sorunların artış sürecini başlatmış ve girişimci sınıfın, batıda üstlendiği topluma uygarlaşma yolunda öncülük yapma işlevini yerine getirmede oldukça zorlanmalarına neden olmuştur.

3- 1960 Askeri Müdahalesi ve Sonrası

1960'lı yıllar, Türkiye'de henüz örgütlü toplum yapısının oluşturulamadığı yıllar olarak değerlendirilir. Askeri bir darbe sonrasında Demokrat Parti iktidarına, dolayısıyla girişimci sınıfın siyaset üzerinde önemli bir unsur olduğu sürece son verilmiş ve yeni bir dönem başlamıştır.

Bu dönemin ekonomik gelişmesinde, girişimci sınıf ekonomik çıkar farklılaşması nedeni ile parçalanmaya başlamış ve ekonomik tabanı zayıflamaya başlayan küçük esnaflar ile ekonomik gelişmede en büyük payı alan sanayi ve dış ticaret çevreleri siyasal ve ekonomik ittifakları çözmeye başlamışlardır. Bu süreçte toplumda gelişen büyük sanayi kaçınılmaz olarak toprak ve küçük sanayi kesimini sömürmeye başlamıştır. Çünkü artık onların beslendiği tabandan beslenememektedir ve Türkiye sanayileşmesinin tamamını sömürerek gerçekleştireceği noktaya çoktan ulaşmıştır (Yücekök, 1987:178).

Girişimci sınıf arasında çıkar farklılaşmasının somut göstergesi iş dünyasında hemen ortaya çıkmıştır. İş dünyasının kendi içinde büyük-küçük sanayi, sanayi-ticaret biçiminde bölünmüş olması ve bu bölünmenin ortak örgüt olan oda sistemine yansımaları yanında, Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu ve Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği gibi kuruluşların da kendi içlerinde ve birbirleriyle ilişkilerinde kolektif dayanışma, birlik ve uzlaşma kapasiteleri zayıf bir örgütlenme yapısı içinde olmaları, hem dar kapsamlı, kısa vadeli ve tutarsız talepler dile getirmelerine neden olmuş, hem de hükümetle olan ilişkilerini örgütsel düzey dışına kaydırmış ve bu ilişkilere özel imtiyaz arayan nitelikler kazandırmıştır (Sunar-Öniş, 1992:75).

1960'lı yıllarda iktidar olan Adalet Partisi ticaret, toprak ve sanayi kesimini koalisyon halinde bünyesinde bulundurarak iktidarı devralmıştır. Ancak kapitalizmin girişimci sınıf içinde yarattığı iç çelişkidenden ötürü, bu koalisyon 1970 Türkiye'sinde çatlamaya başlamıştır. Çünkü büyük sanayi ve ticaret kesiminin oluşturduğu girişimci sınıf, 1965'ten bu yana Türk ekonomik yaşantısına ağırlık koymuştur(Yücekök, 1987:177). Bu dönemde bürokratik ve ekonomik güçler birbirlerine genellikle güven yerine kuşkuyla bakmışlar, işadamları bürokratlardan, bürokratlar siyasilerden kuşkulananmışlardır(Sunar-Öniş, 1992:76).

1970'li yıllarda ise dağılmışlık ve bölünmüşlük sonuçlar doğurmuş, karşılıklı uzlaşmaya dönük yönetim çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hükümetlerin sendikal hareketi tek bir konfederasyon altında toplanmaya zorlayan yasal düzenlemeleri ters tepmiş, Haziran 1970'te Türkiye tarihinin en büyük işçi ayaklanması yaşanmış, 1970 yılının sonuna doğru, işadamları örgütlerinin (TOBB, TZOB, TİSK, TUSİAD, TESK) ortak davranmak için kurdukları Hür Teşebbüs Konseyi'nin çalışmaları belirli ve sınırlı çabaların ötesine gidememiştir(Sunar-Öniş, 1992:75).

1980'li yılların önemli bir özelliği girişimci sınıf ideolojisinin öncelikle ekonomik konularda toplum hayatına önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar egemen olmasıdır. Alternatifi yoktur iddiasıyla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin birçok öğesi zaman içinde sistemli slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetilmiştir(Boratav, 1993:125). Bu süreç günümüze dek sürmüş, özellikle 1983 yılında iktidara gelen partinin bu noktada ısrarcı politikaları ile girişimci sınıf oldukça büyümüştür. Siyaset üzerindeki etkileri de bu paralelde, ancak değişik görünümelerde gelişmiş ve bugünkü konumuna ulaşmıştır.

II. BÖLÜM: Girişimci Sınıf - Siyaset İlişkisi

Buraya kadar batıda ve ülkemizde genel gelişimini anlattığımız girişimci sınıf - siyaset ilişkisi, genel olarak belirli bir kapsamda gerçekleşmektedir. Tüm dünyada benzer şekilde görülen bu çerçeve, dernekler ve baskı gruplarının bu alandaki faaliyetlerinden oluşmaktadır. Daha sonra ayrıntılı inceleyeceğimiz Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneğinin hem bir dernek hem de fonksiyonları açısından bir baskı grubu olmasından dolayı, konunun daha iyi anlaşılması açısından, derneklerin ve baskı gruplarının faaliyetlerinin incelenmesi yararlı olacaktır.

A-Girişimci Sınıf ve Dernekler

Modern anlamıyla dernekler, sanayi devrimiyle birlikte gelişen kompleks toplumsal yapı içinde filizlenip gelişen bir örgütlenme biçimidir. Bundan dolayı, günümüzde, özellikle çoğulcu siyasal yapılarda ve sanayileşmiş ülkelerde belli bir

ağırlığa ve öneme sahiptirler. Derneklerin grupsal bir tavır koyma olanağı sağlaması, onların siyasal süreç üzerinde etkili olmasına yol açar. Örgütsel üyelik ve katılma, bireyin siyasal katılma etkinliklerine başvurma eğilimini artırıcı bir rol de oynar(Öz, 11996:177).

188

Tocqueville "egemen devletin gücünün en iyi şekilde dernekler yoluyla sınırlandırılabilceğini" söyler. Dernekler devletle yarışacak yeni ve bağımsız güç merkezleri oluştururlar ve siyasal beceri kazanmada potansiyel muhalefet değerlerinin eğitimine yardım ederler(Yavuziyigit, 1995:429).

Dernekleşmiş grupların en belirgin özelliği, üyelerin çıkarlarını gerçekleştirmek ve üyelerinin yararına faaliyet göstermek üzere kurulmuş örgütün varlığıdır. Sendikalar, işveren kuruluşları, meslek kuruluşları, bu türün örnekleridir. Dernekleşmiş grupların tek amacı siyasal olmayabilir; örgüt üyelerinin değişik gereksinmelerine cevap verir, bu arada onların siyasal sistemde temsil edilmesini, çıkarların gözetilmesini de sağlamaya çalışırlar(Turan, 1986:137).

Dernekler örgütlenmiş gruplar olarak toplum içerisindeki iktidar savaşına katılmaları doğal olarak bir kısmının iktidarı paylaşmasına ve bunun da sonucu olarak sosyal ve siyasal hayata kendi görüşleri ve çıkarları doğrultusunda yön vermelerine sebep olmaktadır(Yücekök, 1987:67). Bu tür gruplar siyasal sistemde kendilerini ilgilendirecek kararları alabilecek kişi ve mercilere yüz yüze ilişkiler kurarak, onları amaçlarına inandırmaya, kendilerine yardımcı olanları ödüllendirmeye çalışırlar(Turan, 1986:138).

Dernekler, çeşitli grupların çıkarlarını toplamakta ve karar vermeye yetkili organlara ulaştırmaktadır. Bu ülkelerde hükümetle dernekler arasındaki ilişki, bir yandan bürokrasi, diğer yandan siyasal kuruluşlar tarafından sağlanır. Ancak genelde siyasal partilerin ve parlamentonun bu alanda daha etkili olduğu görülür. Derneklerin politika alanındaki bu önemi yeni yeni anlaşılmaya başlanmış ve son yıllarda bu alanda hayli araştırma ve inceleme yapılmaya başlanmıştır(Riggs, 1971:77).

Ülkemizde derneklerin değişik çıkarların temsilcisi olarak ortaya çıkışı ve siyasal süreç içindeki yerini almaya başlaması, 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Daha önce toplumla yönetim arasında bir yerde bulunan belli başlı örgütler, esnaf loncaları ve vakıflardı. Geleneksel yapının belirleyiciliği yanında, bu dönemde tüzel kişiliğin vakıflarla sınırlı olması, ikincil grupların gelişmesinin bir başka engeli olmuştur. Bunlar sivil toplum örgütleri olmanın oldukça uzağında bulunan ve bazı kamu hizmetlerini yerine getiren yarı resim nitelikteki kuruluşlardır (Öz, 11996:177).

Ülkemiz hukuk sisteminde derneklerin kurulması ile ilgili ilk düzenleme 1908 Anayasa değişiklikleri ile yapılmıştır. Bu değişiklik doğrultusunda 1909 yılında Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır. 1924 Anayasasında derneklerle ilgili hususlar yer

almış, 1926 tarihli Medeni Kanun ve 1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu derneklerle ilgili sıkı düzenlemeler getirmiştir. Ancak 1946 yılında yapılan hukuki düzenlemelerle dernek kurma girişimleri özgürlüğe kavuşmuş ve bu tarihten sonra dernek sayıları hızla artmıştır(Yücekök, 1972:11). 1946 tarihli Cemiyetler Yasası, 1938 tarihli yasanın sınıf temeline dayalı dernek kurma yasağını kaldırmıştır. Türkiye'de sınıflı bir toplum yapısının bulunmadığı daha milli mücadele yıllarında Atatürk tarafından belirtilmişti. Bu konuda izlenen politika, sınıfları yadsımak doğrultusunda olmuştur. 1946 tarihli yasanın yeni düzenleme getirmesine rağmen, bu bakış açısı yıllardır kendi konumunu korumaktadır. Ancak özellikle işçi ve işverenler gibi temelde sınıfsal gruplar örgütlenmelerini büyük mücadelelerle sürdürmeye çalışmışlardır(Yavuziğit, 1995:423). 1961 ve 1982 Anayasaları da bu hakla ilgili hükümler getirmişlerse de, son düzenleme 2908 sayılı 1983 tarihli Dernekler Kanunu ile yapılmıştır. Buna göre dernekler kurulurken kanunlarla yasaklanmamış ve kazanç paylaşma dışında bir amaç gütmeye şartı getirilmiştir(Koca, 1994:124).

Bugün, ülkemizdeki derneklerin tamamı bu kurallara uyarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği de, kamuya yararlı dernek statüsünde, bu kapsam dahilinde çalışmalarını devam ettirmektedir. Girişimci sınıfı temsil etmesi ve sınıf çıkarları amacı taşımaları, hiçbir şekilde dernekler için çizilmiş hukuksal çerçeveyi aşmalarına bir mazeret oluşturmaz. Bu gerçek tüm dernekler için geçerlidir.

B- Baskı - Çıkar Grupları ve Girişimci Sınıf İlişkisi

Çoğulcu toplumlarda bürokrasi ve siyaset, baskı - çıkar gruplarınca temel temsil kanalı olarak kabul edilmektedir. Böylece bürokrasi ve siyaset bir anlamda siyasal karar verme alanı olmaktadır(Sezer, 1985:98). Dolayısıyla baskı-çıkar gruplarının faaliyetleri bu alanda yoğunlaşmaktadır.

Baskı-çıkar grupları siyasilerle ve bürokrasi ile olan ilişkilerinde; hazırladıkları yasal-yönetmelik önerileri yasama ve yürütme organlarının kabul etmeleri için baskı yapmak, bu önerilerin uygulanmasına katılmak gibi fonksiyonlar görürler. Önerileri ortaya atma açısından, girdi sürecinde siyasal rol oynarlarken, önerilerin uygulanmasına yani politikaların yürütülmesine çeşitli yöntemlerle katılarak, yönetmelik açıdan çıktı rolü de oynarlar(Ergun-Polatoğlu, 1992:248). Bundan dolayı özellikle faaliyetlerinin kesintiye uğratılmadığı demokratik ülkelerde çok önemli işlevler görürler.

Baskı-çıkar gruplarının amaca ulaşmak için daha çok çeşitli siyasal araçlar kullanmaları ve siyasal kararlara etkide bulunmaları gerekmektedir. Devletin sosyal ve ekonomik görevlerinin çoğalması günümüzde baskı gruplarının faaliyetlerini ve siyasal ağırlıklarını daha da artırmıştır(Daver, 1993:243). Baskı-çıkar grupları

siyasal partilerle de ilişkiye girerek etkin olmak isterler. Genelde ilişki iki türde gerçekleşir. Eğer belli bir partinin savunduğu görüş ile baskı - çıkar grubunun istekleri arasında benzerlik varsa, baskı-çıkâr grubu, ayrı varlığını korumakla birlikte, tek siyasal parti ile sürekli bağlar geliştirebilir. Daha yaygın ilişki türü ise, parti ve baskı-çıkâr grubu arasında organik bir ilişkinin öngörülmemesidir. Baskı-çıkâr grubu hiçbir partiye bağlı değildir. Kendi amaçlarına en iyi hizmet etmeyi vaat eden partiyi ya da adayı destekler(Turan, 1986:142). Baskı-çıkâr grubu parti dışında olduğu zaman, partiyi ve dolayısıyla siyasal süreci etkilemek için çeşitli yöntemler kullanabilir. Partiye maddi katkıda bulunabilir. Maddi olmayan olanaklarını belirli aday ya da partinin leh ve aleyhine harekete geçirebilir. Bazen de kendi adaylarını siyasal partilerin seçim listeler koymayı da deneyebilir. Bunun yanında kendi eylemleri siyasal partilere yardımcı olacak şekilde düzenleyerek partileri destekleyebilirler(Turan, 1986:142-143).

Baskı-çıkâr gruplarının etki alanı olarak; istenilen kanunların geçirilmesi, istenmeyenlerin iptali için yasama organında gösterilen faaliyetler, Devletin toplumsal hayatın her aşamasıyla yakından ilgilenmeye zaman ve uzmanlık açısından yeterli olmaması nedeni ile baskı-çıkâr gruplarının devlet örgütüne kendi alanları için aydınlatma ve bilgi verme faaliyeti, kendi sosyo-ekonomik çıkarlar ile ilgili olan siyasal ve sosyal yapıdaki kurumların kendi lehlerine işlemlerini sağlamak, yönetim yapısının kamu politikasından azami ölçüde yararlanabilmesi için devlet bürokrasisini etkilemek, yargı organlarını etkileyebilecek idari işlemlerle emsal olacak kararların alınmasını sağlamak, kamuoyunu devamlı aktif tutarak sosyo-ekonomik süreç hakkında en yeni, en sağlam bilgileri vermek, belirli konularda uyarmak, kamuoyunu ve kamu taleplerini siyasal yapıya taşımak etkin olmasını sağlamak vb. sayılabilir(Yücekök, 1987:72).

Baskı-çıkâr grubunun etkinliğini, grubun üye sayısı, mali kaynakları, örgütlenme gücü gibi bir takım faktörlere bağlıdır ve onlarla orantılıdır. Çok sayıda üyesi olan veya geniş mali kaynaklara sahip bulunan ya da iyi örgütlenmiş olan bir grubun siyasal iktidar üzerindeki etkisi, bu unsurlar yönünden zayıf olan başka bir gruba oranla çok daha fazla kendini gösterecektir (Kapani, 1983:165).

Siyasal yaşamda büyük önem taşıyan baskı-çıkâr grupları, genellikle sınıfsal kökenli olanlardır. Siyasal amaçla örgütlendikleri, hemen hemen hiçbirisi açıkça belirtilmese de, meslek kuruluşlarının hepsi de bu çerçeve içinde yer alırlar. Çünkü o toplum kesiminden olanların çıkar ve eğilimlerini savunmak için oluşturulmuşlardır(Kışlalı, 1996:274). Baskı-çıkâr grupları, kendi toplumsal tabanlarının çıkar ve görüşlerini dile getirirler, siyasal kara organlarına iletirler(Kışlalı, 1996:271).

Sınıfsal baskı-çıkâr grupları içinde, sadece işveren ve büyük toprak sahiplerinin oluşturdukları baskı grupları, kadro baskı grubu yapısındadır. İşveren baskı-çıkâr grupları, üyelerinden çok yüksek düzeyde aidat toplayabildikleri için ekonomik

bakımdan da güçlüdürler(Kışlalı, 1996:275). İşveren baskı-çıkar grupları, siyasal iktidarları doğrudan ya da dolaylı yollardan etkileyebilmek için, büyük olanaklara sahiptirler. Bazı sağ partilerin parasal ihtiyaçlarını doğrudan ya da dolaylı yollardan karşıladıkları gibi, bazı ortamlarda kimi sol örgütleri de parasal yardımlarla etkilemeye çalıştıkları görülmüştür. Türkiye'de 1960 dönemi öncesinde, bazı büyük işadamları iki büyük partiye de yardım yapıyorlardı. Ama bu yardımdan aslan payını alan, iş çevrelerine daha yakın çizgideki parti oluyordu(Kışlalı, 1996:275). Ancak bu girişimler oldukça gizli yürütülüyordu. Basına yansıdığı takdirde, durumdan kamuoyunun haberi oluyordu. Bu durumda da, halk nazarında uygunsuz iş yaptıklarına dair bir kanı oluşuyordu. Gizlilik bu tür olumsuzluklara yol açarken, örneğin ABD'de baskı-çıkar gruplarının faaliyetleri oldukça şeffaftır. Bu kuruluşlar, kulis yapmak üzere maaşlı memurların çalıştığı bürolar kurdukları zaman, kimleri çalıştırdıklarını ve harcamalarını federal yetkililere bildirmek zorundadırlar(Turan, 1986:140).Günümüzde işveren baskı-çıkar gruplarının, daha az dikkati çeken dolaylı baskı yollarını tercih ettikleri söylenebilir. Doğrudan bazı büyük sermaye gruplarına bağlı basın organlarının yanı sıra, ticari amaçlı gazete, dergi, özel radyo ve televizyon istasyonlarını da özel ilan yoluyla etkilemeleri olanaklıdır. Ticari amaçlı kitle iletişim araçlarının sadece satış yoluyla giderlerini karşılayamayacakları ve hatta kâr yapacakları bilinen bir gerçektir(Kışlalı, 1996:276).

Tarihsel olarak baktığımızda ülkemizde baskı gruplarının üç kategoride düzenlendiğini görürüz. Bunlardan birincisi gönüllü örgütler olarak dernekler, ikincisi kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve üçüncüsü de ticari birliklerdir(Özbudun, 1991:41). Ülkemizde henüz endüstrileşmenin gelişiminin başlangıcında olduğu için en etkili baskı-çıkar grupları arasında teşkilatlanmış bulunan köylülerin önemi oldukça fazladır. Bazı bölgelerdeki belli ürünlerin korunması amacı taşıyan kooperatifler hariç, çiftçilerin çoğu tipik baskı-çıkar grubu olarak örgütlenmişlerdir(Abadan, 1959:116). Ancak son yıllarda bu grubun etkinliği kırılmış, yerlerine girişimci sınıf ele geçirmiştir.

Bugün iş dünyası, ülkemizde değişimin gerçekleştirilmesine engel olan kesimlerden biri olarak kabul edilebilir. Parasal güç odağı olarak adlandırılacak olan baskı-çıkar grupları kendi özel çıkarlarına ters düşen reformlara genellikle karşı olan bir tutum takınmaktadırlar (Aktan, 1996:68). Ülkemizde işveren baskı-çıkar gruplarının en üstünde, işveren sendikaları konfederasyonu yer alır. Ticaret ve sanayi odaları da bir işveren baskı-çıkar grubu gibi işlev görmektedir. TUSİAD ise ülkemizdeki en büyük ve etkili, işadamlarını bir araya getiren bir anlamda büyük sermayeyi temsil eden bir baskı kuruluşudur(Kışlalı, 1996:275). Her ne kadar kamuya yararlı dernek statüsünde olsa da, görmüş olduğu fonksiyonları itibarı ile, oldukça etkili ve kamuoyunu yönlendirebilen bir baskı-çıkar grubudur.

C- Türkiye'de Girişimci Sınıfın Siyaset Üzerindeki Etkinliği: TÜSİAD Örneği

192

Siyaset en genel anlamıyla bir ilişkiyi içerir ve bir süreci kapsar. Bu ilişki yöneten ve yönetilen ilişkisidir. Daha dar anlamda ise siyaset bir toplumun tümü için geçerli olan ve bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip olan kişilerle bu kararlara muhatap olan kişilerin ilişkileridir(Akın-Öz, 1991:391)

Ülkemizde girişimci sınıfın siyaset üzerindeki etkinliği, siyasetin tanımında da geçtiği gibi, toplumun tümü için geçerli olan ve bağlayıcı kararlar alma yetkisine sahip kişiler üzerinde gerçekleşmektedir. Çalışmamızda inceleme alanına aldığımız TÜSİAD yani Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği, ülkemizdeki girişimci sınıfın en önemli temsilcisi olarak, kendi sınıfsal çıkarlarını korumak amacı ile, toplum üzerinde aldıkları kararlar ile oldukça önemli roller oynayan siyasiler üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır.

TÜSİAD, sanayi kökenli büyük sermayedarların 1971'de İstanbul'da kurduğu, Haziran 1981'de kamuya yararlı dernek statüsü kazanan bir örgüt olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla siyasetle olan ilişkileri kamuya yararlı dernek çerçevesinde ancak bir baskı-çıkarcı grubu olarak gerçekleşmektedir. Derneğin geçmişi çok eski değildir. 1971 yılında kurulmuş olması, çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi, ülkemizde girişimci sınıfın oluşumunun suni olmasından dolayı, kendi içinde örgütlenmesinin çok geç ve güç olmasının bir sonucudur.

TÜSİAD'ın kuruluş tüzüğünde, kuruluş amacı; "Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği'nin devamlılığını sağlamak ve görevlerine yürütmek üzere lüzumlu olan mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dahilinde, müştereken yapacağımızı taahhüt ederiz." şeklindeki ifade ile kısaca özetlenmiştir. Bu doğrultuda TÜSİAD'ın misyonu; demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedeflerine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olmak olarak ifade edilebilir. Derneğin, sanayici ve işadamlarının Türk toplumunun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancı ile bu yöndeki uygulamaların takipçiliğini yapacağı(Tanör, 1997:6) da görevleri arasında en üst sıralarda belirtilmektedir.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk

devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. Dernek, sanayici ve işadamlarının Türk toplumunun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancı ile bu yöndeki uygulamaların takipçiliğini yapar. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılabilecek ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler. TÜSİAD, bu çerçevede oluşan görüş ve önerileri, doğrudan parlamentoya, hükümete, yabancı devletlere, uluslararası kuruluşlara ve basın aracılığı ile de kamuoyuna ileterek yukarıdaki amaçlar doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturur.

Yüksek İstişare Konseyi, Derneğin en üst danışma organıdır. Derneğin tüm üyeleri aynı zamanda Konsey üyesidir. Yüksek İstişare Konseyi'nin altı üyeden oluşan Başkanlık Divanı, Genel Kurul toplantısında iki yıllık bir süre için seçilir. Başkanlık Divanı, bir başkan, üç başkan vekili ve iki sekreter üyeden oluşur. Konsey yılda en az iki defa Konsey Başkanı'nın daveti ile toplanarak konularını müzakere eder ve karara bağlar. Konsey kararları danışma niteliğinde olup, Yönetim Kurulu'nu bağlamaz. Yüksek İstişare Konseyi toplantılarına gündemin özelliğine göre sanayi, ticaret, tarım ve diğer iş ve sanayi kollarında çalışan yasal veya gönüllü mesleki kuruluşlar, dernekler ve vakıflar, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) yöneticileri ve üniversite öğretim üyeleri, Konsey üyesi olmayan dernek üyeleri görüş teatisinde bulunmak üzere Konsey Başkanlığı'nca devamlı veya geçici olarak davet edilebilirler. Bu kişiler Konsey oylamasına katılamazlar. Konsey'in başlıca görevleri; Türk sanayi ve iş hayatının genel gidişi ve sorunlarını gözden geçirmek ve uzun vadeli tedbirlere ışık tutmak, Dernek amaçlarına en uygun şekilde ulaşabilmek maksadı ile hazırlanacak stratejileri değerlendirmek ve tavsiyelerde bulunmak, Dernek çalışmalarını amaçlara uygunluk ve netice almadaki etkinlikler bakımından incelemek ve gerekli tedbirleri tavsiye etmektir.

TÜSİAD üyelerinin ekonomik gücü, satış hasılatı olarak 100 milyar dolar. İhracat payı, Türkiye ihracatının yüzde 40'ı. Yaklaşık 450,000 aile Derneğe bağlı kuruluşlardan iş imkanı sağlıyor. TÜSİAD'ın sadece dernek olarak 1999 yılı bütçesi 2 trilyon 85 milyar. Bu bütçenin 770 milyarı araştırma ve tanıtım giderlerine harcıyor.(Hürriyet, 15 Ocak 1999:5). Dernek bu yönü ile ülkemizdeki girişimci sınıfın en büyük ve güçlü temsilcisi durumunda.

TÜSİAD, ilk kurulduğu dönemde Türkiye'nin gelişmiş batı ülkeleri arasında yerini alması için gerekli ekonomik ve sosyal altyapının kurulması ve gelişmesinde

aktif rol oynamak amacıyla idi. Ülke sorunlarına bakış açıları "Sorunların muhatabı biz değilsek kim, şimdi değilse ne zaman?" sorusu ile ortaya konmuştur(Tanör, 1997:7). 1980'lerin ikinci yarısına kadar bu misyonunun gereklerini daha çok ekonomi alanında yerine getirilmiş, kamu yararına çalışan dernek statüsünde, gönüllü bir sivil toplum örgütü olarak, bu alandaki çalışmalar ile Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisi rejimini benimsemesinde öncü bir rol üstlenmek istenmiştir(Tanör, 1997:3).

1971 öncesinde henüz etkin bir konumda bulunmayan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) dışında sermaye çevrelerinin tek örgütü Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği idi. Büyük işadamları TOBB içinde gerçek ekonomik güçleri oranında temsil olanağı bulamıyorlardı. Bu dönemde işadamları hükümet kararları üzerinde daha tekil olacak, ortak çıkarlarını eşgüdümlü biçimde savunacak bir örgüt gereksinimini benimsediler. Sendikal hareketin ve sol eğilimli partilerin ağırlığının artışı da buna katkı sağladı. 12 Mart 1971 müdahalesi de bu arayışları hızlandırdı. 2 Nisan 1971 tarihinde iş dünyasında tanınmış 12 sanayicinin katılımıyla kurucular protokolü imzalanan TÜSİAD, 20 Mayıs 1971 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla resmen kurulmuş oldu(Anabiritannica, 1994/b:311). Bu dönemde girişimci gruplarda toplu çıkarların savunulması görüşleri hakim idi. Bu doğrultuda TOBB'a bağlı olmanın verdiği tatminsizlik sonucu, ülkemizdeki girişimci sınıf, TİSK ve TÜSİAD'ı kurmuşlardır(Kalaycıoğlu, 1991:86).

TÜSİAD, ilk kurulduğunda 86 büyük sanayici bu girişime katılmışlardı. Zamanla hızla büyüyen dernek 1987 yılında 243 üyeye ulaştı. 1985 yılında yayınlanan Türkiye'nin en büyük 100 firmasından %80'i TÜSİAD üyesi idiler. Bugün TÜSİAD 1000'e yakın firmayı temsil ederek (Arat, 1991:137) önemli bir baskı-çıkarcı grubu olarak, Türkiye'nin gündeminin üst sıralarından inmemektedir. TÜSİAD'ta başlarda küçük çaplı ve seçilmiş üyelerin olması oldukça avantajlı idi. Bu durum da az sayıda ancak zengin üyeler daha rahat aidatlarını ödüyorlardı. Ayrıca homojenlik de söz konusu oluyordu. Üye sayısı artınca homojenlik zedelenmiş, aidatlar farklılaşmış, bütünlük de kısmen bozulmuştur(Arat, 1991:138). Ancak girişimci sınıfın hızla büyümesi ve sayıca artması, bu grubun sözcülüğüne soyunun TÜSİAD'ın mümkün olduğunca çok üyeye sahip olmasını zorunlu kılmıştır. Tüm çabalara rağmen, bugün girişimci sınıfı tam olarak temsil edemediği yönünde yoğun eleştiriler almaktadır.

1980'li yıllarda baskı-çıkarcı gruplarının ekonominin yönetim sürecine katılmaları oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Sendikaların dışlandığı bir dönemde, işçi kesimi örgütlerinin ekonominin yönetiminde sınırlı rol oynamaları doğal karşılanabilir. Ancak gerek Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve TÜSİAD gibi örgütler ile, özel kesimin belirli bölümünü temsil eden kuruluşların, ekonominin yönetimi ve performansı ile ilgili görüşlerini Hükümete sunabilmeleri ve çeşitli teşviklerin oluşturulması sürecinde önemli baskı unsuru oluşturabilmeleri oldukça dikkat çekicidir(Sunar-Öniş, 1992:86)..

TÜSİAD, siyaset üzerindeki en önemli etkisini önemli kaos ortamının yaşandığı 1970'lerin sonunda gerçekleştirmiştir. Bu dönemde siyaset üzerinde etkili olabilmek için, uygulanan politikalardan memnun olmadıklarını, gazetelerde reklam kampanyaları düzenleyerek kamuoyunun dikkatine sundular. Bu durum özellikle King tarafından sistemleştirilen, bireylerin gönüllü olarak oluşturdukları organize grupların hükümetle yakın ilişkiye girebilmek için, kendi durumlarını kamuoyuna duyurabilmek amacıyla kampanya türü faaliyetlere yönelindiklerine dair teoriyi doğrulamaktadır (Heper, 1991/b:18). Bu dönemde TÜSİAD'ın gazetelere verdiği ilanlar, girişimci sınıfın hükümetin uyguladığı ekonomik politikaların pek sempatik ve tatmin edici bulmamalarının bir sonucudur (Kalaycıoğlu, 1991:86). Derneğin 15 Mayıs 1979'da gazetelerde başlattığı ilan kampanyası, dönemin Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümetinin yıpranmasında önemli rol oynadı (Boratav, 1991:72). Bu dönemde yaşanan ekonomik kriz, siyasi krizi getirmiştir. Siyasi partiler kutuplaşmışlar ve binlerce insan çıkan kargaşa ortamında yaşamını yitirmiştir. TÜSİAD, kuruluşundan beri, en önemli hareketini bu dönemde gerçekleştirdi. 4 hafta boyunca Mayıs-Haziran 1979 tarihleri arasında, 7 gazetede yaklaşık 4 sayfa ilanlar yayınlamıştır. "Gerçekçi çıkış, Devlet bekliyor", "Açlığı paylaşın ya da zenginliği sağlayın", "Refah ve özgürlük düşmanları" gibi sloganlar kullanılmıştır. Bu şekilde gayet etkili bir şekilde sorunlar sıralanmış, çözüm önerileri getirilmiştir. Serbest girişimin teşvik edilmesinin gerekliliği, devlete sınır konulması, kontrollü kalkınmanın sağlanması, ekonominin liberalleşmesi, devlet girişimlerinin etkili hale getirilmesi, vergi reformunun yapılması, daha az para basılması ve en önemlisi ticari girişimciliğe saygı duyulmasının gerekliliği (Arat, 1991:140) çok net bir şekilde dile getirilmiştir. Aynı zamanda 24 Ocak Kararları'na zemin hazırlayan bu görüşler, uygulama öncesinde TÜSİAD çevrelerince geniş ölçüde dile getirilmiştir. Buna karşılık 1980'lerin ikinci yarısında hükümetle TÜSİAD arasında serbest piyasa ekonomisine geçiş yöntem ve uygulamalarındaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanan gerginlikler doğmuştur (Anabiritannica, 1994/a:311). 1979 yılı içinde sermayenin TİSK, TOBB ve Ege Sanayi Odası, Hür Teşebbüs Konseyi gibi resmi ve gayri resmi organları TÜSAD'ı yalnız bırakmadılar; ağır ve yıkıcı eleştirilerle siyasi iktidarı yıpratma kampanyasını sürdürdüler (Boratav, 1991:72).

Aslında bu durumun sinyalleri çok önceden verilmişti. Türk ekonomisi yetmişli yılların son döneminde büyük bir bunalım içine girmişti. Özellikle 1978-1979 Ecevit iktidarı sırasında özel kesimin ve onların müttefiklerinin desteğiyle, ülke çapında üretim düşüklükleri, mal yoklukları yaşanmış ödemeler dengesi sürekli açık vermişti. Bunalımın, yoklukların doruğa ulaştığı bu dönemde, TÜSİAD, biraz önce ayrıntılı bir şekilde belirttiğimiz gibi ülkede yayınlanan bütün büyük gazetelerde tam sayfa ilanlar vererek liberal ekonominin erdemlerini sergilemiş ve alınması gereken tedbirleri sıralamıştı (Çavdar, 1992:227). Çünkü kapitalist sistemde kriz yönetimi, girişimci sınıfın belli ve aktif bir işbirliği gerçekleşmedikçe mümkün değildir. 1979 yılında Hükümetin tüm çabalarına rağmen sermaye sınıfı böyle bir

işbirliğini reddederek krizin derinleşmesini sağlamış ve hükümetin devrilmesinde çok belirleyici rol oynamıştır(Boratav, 1991:72). Yaşanan ekonomik ve siyasi krizler, TÜSİAD'ın, bir anlamda da girişimci sınıfın daha önce Türk siyasetinde rastlanmadığı şekilde hükümet karşıtı olduğu bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle bu birlikteliğin hükümetleri düşürebileceğine dair bir ön yargı oluşmuştur(Arat, 1991:139).

1979 Kasımında Ecevit Hükümeti istifa etmiş ve merkez sağdaki Adalet Partisi iktidara gelmiştir. TÜSİAD'ın kampanyasından yaklaşık 6 ay sonra yeni hükümet, ekonominin istikrarı ve liberalizasyonu için 24 Ocak kararlarını yayınlamıştır(Arat, 1991:141).24 Ocak kararlarının hazırlanmasında Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın önemli rol oynadığını görüyoruz. Bu kişi TÜSİAD üyesi, Metal Sanayicileri Birliği Başkanı, Sabancı Holding üst düzey yöneticisi olarak kilit rolleri oynamıştır. Özel sektörün çıkarlarına dikkatleri çekmiştir(Arat, 1991:141).

12 Eylül 1980 tarihinde ülkemizde askeri müdahale yaşanmıştır. Askerler bu dönemdeki özel sektör politikalarını onaylamışlardır. Müdahaleden sonra 3 Ekim 1980'de ünlü işadamı Vehbi Koç, askerlerin lideri Kenan Evren'e bir mektup göndererek askerlerin siyasete girmemelerini istedi. Aksi takdirde Avrupa'dan dışlanmamızın söz konusu olacağını belirtti. Askerin kışlasına dönmesi gerekiyordu(Arat, 1991:142). Böyle bir durumda en olumsuz etkilenecek olan yine girişimci sınıftır.

5 Eylül 1981 tarihinde TÜSİAD'ın başkanının yaptığı açıklamada, askerlerin yerine gelecek sivil hükümetin ekonomik sorunların çözümünde daha başarılı olacağını belirtti. Askerlerin yönetiminde enflasyon, verim düşüklüğü, kamu kuruluşlarının hantallığı, KİTler, sanayi ve bankacılık sektörlerinin sorunlarının artarak devam ettiği ifade edilmiştir. Teknokratlardan oluşan bir sivil hükümetin kurulması durumunda bu sorunların çözümünde daha başarılı olunacağı söylenmiştir(Arat, 1991:142). TÜSİAD 1979 da başlattığı siyaset üzerindeki etkinliği bu şekilde sürdürmeye devam etti. Bu durum da, TÜSİAD ile ilgili görüşlerin değişmesine neden olmuştur. Artık bir zenginler kulübü olarak görülmeye başlanmıştır. 200 üye elbette tüm sektörü temsil etme açısından yeterli değildi. Derneğe üye olmayan diğer işadamları da bu kuruluşun sadece büyük sermayeyi temsil ettiğini söylediler(Arat, 1991:135). Ancak girişimci sınıfı tam olarak temsil edemeseler de, sermayenin getirdiği güç ile, ülke siyasetine damga vurmaya devam ettiler.

Bu duruma siyasette izlenen süreç de, önemli katkılar yapmıştır. 1983 seçimlerinde iktidara gelen Özal Hükümeti, TÜSİAD'ın istekleri doğrultusunda ekonomik sistemi düzeltmeye başladı. Bir çok yeni reform yapıldı. Ekonomi düzelmeye başladı(Arat, 1991:142). Çünkü bu dönemde iktidara gelen Özal Hükümetinde, başta Başbakan Özal olmak üzere, 12 bakan ve kabinenin 16 üyesi özel sektörden gelmekte idi. Bu özel sektörlerden çoğu da TÜSİAD üyesi idiler.

TÜSİAD bu sefer tarihte ilk kez Hükümetle organik bağ kurmuştu(Arat, 1991:144). Bu çok önemli gelişme, TÜSİAD'ın, yıllardır bir türlü kendisinden beklenen rolleri gerçekleştiremeyen girişimci sınıfa verilmiş bu çok önemli görevin uygulayıcısı olma fırsatı vermişti.

TÜSİAD'ın hükümetle organik bağı olmasının iki sonucu oldu. Birincisi kendi taleplerinin yerine getirilmesi için iyi bir ortam oluştu. Ancak izlenen ihracat odaklı büyüme politikaları bu kuruluşu memnun etmedi. Çünkü bu durumda sanayici ile ihracatı arasında kısmi çatışmalar doğdu. TÜSİAD bu açıdan hükümeti tam desteklemese de bu dönemde sarılabilecekleri en iyi hükümet olduğu için desteğe devam ettiler(Arat, 1991:144). Ancak belirgin bir memnuniyetsizlik hali söz konusu idi. TÜSİAD'ın başkanı Ali Koçman'ın 1984 yılında yaptığı bir konuşmada: "İtiraf edelim ki, bizler bugüne dek kamu sektörünü ve bazı mercileri babalarımızın şirketlerinden daha fazla ve rahatça kullanmışızdır. Sonra da işimize gelmediğinde acımasızca eleştirmişizdir. İş dünyası böyle zikzaklar çizerek, bu denli ikilemler içinde davranarak kendisine onurlu bir yer sağlayamaz" (Çiftçi, 1983:35)diyerek sermayedar sınıfının Türk siyasetindeki etkisini çok net bir şekilde belirtmiş ve mevcut politikalardan memnun olmayan kesimlere önemli mesajlar vermiştir. "İşimize gelmediğinde acımasızca eleştirdik" itirafı, daha önce de belirttiğimiz gibi, girişimci sınıfın batıda üstlendiğe rollerden farklı olarak, ülkemizde bu sınıfın topluma uygarlaşma yolunda öncülük yapmaktan çok, kendi yararını bu amaçtan daha üstün tuttuğunun da bir kabulüdür. Elbette ki, batıda da girişimci sınıf, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Ancak gerektiğinde, toplumsal çıkarlar için sınıfsal çıkarlarını bir kenara bırakabileceklerini uygulamada da gösterebilmişlerdir.

Özellikle 1985 yılından sonraki yıllarda izlenen ekonomik ve sosyal politikalar sonucunda ortaya çıkan istifade biçimleri ve yararcılık genel ve kısmi değil, bireysel bir olgu olarak gündeme gelmiştir. Bireyselleşmenin de bir toplumsal sınıf olarak girişimciler için ortaya çıkardığı sorunlar çözümsüzdür. Çünkü tek tek bireylerin uygun olmayan hatta hukuk dışı yollarla sistemden beslenmeleri söz konusu olmuştur. Bu durumda TÜSİAD'ın genç kuşaktan gelen başkanları, yeni düzeni kleptokrasi (hırsızlık rejimi) olarak nitelendirmeye mecbur kalmışlar; 1985 sonrasında keyfi yönetimin bir hükümet tarzı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Boratav, 1991:100). Ancak bu durumdan yararlanan girişimci sınıf üyeleri, bu olumsuzluklardan kamuoyu nazarında paylarına düşeni almışlar, toplumsal itibarlarında kayıplara uğramışlardır. Halkta mevcut olan, yıllardır bu sınıfın, fırsatını bulduğunda yönetimde yozlaşmaya neden olacağına dair inanç daha da pekişmiştir.

TÜSİAD yetkililerinin 1985'de yaptıkları bir konuşmada, derneğin serbest pazar ekonomisine ve karma ekonomiye yönelik bağlılığı devam ettikçe, hükümetlere yakın olması gerektiği belirtilmiştir. Aynı konuşmada 220 üyesiyle TÜSİAD'ın henüz klüp konumunda olduğu ve özel sektörü tamamen temsil edemediği

belirtilmiştir. Eğer TÜSİAD hükümetle diyalogu sürdürecektse, sorunların tartışılması açıkça değil, daha üst düzeyde olmalı, gizlilik korunmalıydı(Esmer, 1991:128). Çünkü TÜSİAD mevcut durumdan, halk tabanında olumsuz etkilendiklerinin farkındaydı.

198

Bu olumsuz durum o kadar arttı ki, 1987 yılında dönemin TÜSİAD başkanı, hükümete derneğin görüşleri dikkate alınmaz ise, bu durumu kamuoyuna kendi haklılıklarını ön plana çıkararak sunacaklarını belirtmiştir. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, dernekte bir basın bürosu oluşturulduğu kamuoyuna duyurulmuştur. Bu tarihten sonra hükümetle doğrudan temas kurmaktan çok basın aracılığı ile talepler ve şikayetler dile getirilmeye başlanmıştır(Heper, 1991/a:172). Dolayısıyla TÜSİAD, mevcut sorunlardan kendisinin sorumlu olmadığına yönelik kamuoyu oluşturabilmek için faaliyete başlamış oldu. Bu durumdan cesaretlenen dernek, hükümet politikaları ile zıt durumları devam ederse ve dernek olarak kendi düşüncelerine karşıt görüşlerin geliştiğini görürlerse, bu durumun çeşitli baskı araçları ile hükümete duyurma çabası içine gireceklerini(Esmer, 1991:133) biraz da tehdit edercesine kamuoyuna sunmuştur.

Bu süreçte kısa zaman içerisinde TÜSİAD, elindeki imkanlarını da kullanarak yoğun eleştiriler yapmaya başladı. Özellikle dernek başkanları sıklıkla hükümetlerin ekonomik politikalarını eleştirir oldular. Daha çok basın büroları aracılığı ile gazeteleri sıklıkla kullandılar TÜSİAD'ın üyeleri arasında yapılan bir ankette, üyelerin %91'inin kredi imkanlarının artırılmasında, %80'ni işsizliğe çözüm bulunmasında, %82'si malların üretiminde yeni imkanlar ve kolaylıkların sağlanmasında hükümeti başarısız bulmuşlardır. Bu durumu da basına oldukça sert bir şekilde yansıtmışlardır. Çok ilginçtir ki, kredi faizlerini yüksek bulduklarını söyleyen sanayicilere, dönemin başbakanı, sahip oldukları villaları satarak, sıkıntıdan kurtulabileceklerini söylemiştir(Arat, 1991:46). Bu durum hükümetle dernek arasındaki ilişkileri oldukça sertleştirmiştir.

TÜSİAD'ın bu şekilde siyasetle yakından ilgilenmesi devam etmiştir. 1990 yılında daha sonra TÜSİAD başkanı olacak Sağıp Sabancı, Doğruyol Partisi başkanı Süleyman Demirel ile görüşürken, sanayicilerin politikacıların yerine göz diktikleri şeklindeki sözüne, Demirel, "işadamı olarak yapacağınız akıllıca bir iş olmaz" demiştir. Demirel daha sonra büyük bir gazetede "kimseyi küçük görmediklerini ancak herkesin sorumluluğunun farklı olduğunu ve herkesin kendi sorumluluğunu iyi bilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu dönemde hükümet-TÜSİAD gerginliği devam etmiş, başka bir Doğruyol Partisi üst düzey yetkilisi Sabancı'nın televizyonda kabine üyesi gibi konuştuğunu söylemiştir. Daha sonraları TÜSİAD'ın eğitim ile ilgili çıkardığı rapor, çok dikkat çekmiş, ülke genelinde herkesin kendi işi ile uğraşması gerektiği noktasında yaygın bir kanı oluşmuştur(Heper, 1991/a:169).

Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Her ne kadar TÜSİAD üyeleri siyasetle olan yakın ilişkilerini ısrarla sürdürmek isteseler de, bu durumu basın

aracılığı ile kendi haklılıklarının bir sonucu olarak gösterebildiklerinde, kamuoyunda haklılıklarına hak verilebilmektedir. Örneğin TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı ve çalışma arkadaşlarının, Nisan 1998'de İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulunu ziyaret etmeleri ve Kurulun en üst yöneticisi durumundaki Devlet Bakanı ile görüşmeleri ve bu durumun basına yansımaları, TÜSİAD'ın bu konulara olan hassasiyetinin kamuoyunca fark edilmesine neden olmuştur. Devlet Bakanı, bu ziyareti, "Hükümetin insan haklarına saygının gerçekleştirilmesi ve demokratikleşmenin hızlandırılması konusundaki çabalarına önemli bir katkı" olarak değerlendirerek (Türk, 1999:223) dernek ile hükümet arasındaki ilişkilerin gayet olumlu olduğunu belirtmiştir.

Son dönemde TÜSİAD'ın siyasi konulara olan titizliği ve siyasilerle olan ilişkilerdeki olumlu hava devam etmiştir. Örneğin son yapılan seçimler öncesinde, bu titizliğini bir acil önlemler listesi hazırlayarak, seçim öncesinde yaklaşık 450.000 kişiye ulaştırarak "seçimlerde uyanık olun" uyarısı yaparak göstermiştir. İşyerlerine asılan listede, oy verilecek kişilerde aranan nitelikler belirtilerek (Hürriyet, 22 Mart 1999:7), TÜSİAD'ın istediği siyasetçi portresi gösterilmiştir. Seçimlerden sonra iktidara gelen Ecevit hükümetine tam destek vermişler, bu durum basına "TÜSİAD 20 yıl sonra Ecevit'e sarıldı. 20 yıl önce basın bildirileri ile iktidardan uzaklaştırılan Ecevit, bu sefer işadamlarının tam desteğini aldı" (Hürriyet, 22 Nisan 1999:9) şeklinde yansımıştır. Verilen destek, muhalefetin çalışmalarının da TÜSİAD tarafından eleştirilmesine yol açmıştır. Gazetelere, "gündemin saptırılmış olduğu, Hükümete verilen gensorunun hoş olmadığı ve seçimlerin ertelenmemesi gerektiği" yansımıştır. Yasama organının ülkenin gerçek gündemi ile ilgilenmesi gerektiği belirtilmiştir (Hürriyet, 23 Mart, 1999:5). Bunun yanında, dernek bireysel olumsuzlukları da eleştirmeye devam etmiştir. Örneğin TÜSİAD başkanı bu dönemde, milletvekillerinden iş yapmalarını beklerken, bunların iş takipçiliği yaparak para kazanmaktan başka bir iş yapmadıklarını söylemiştir (Hürriyet, 4 Mart 1999:4).

Görüldüğü gibi TÜSİAD'ın özellikle siyasette çok etkili olmasında basın-yayın çalışmaları çok önemli olmuştur. Özellikle Görüş dergisi başta yasama organı üyeleri, yüksek bürokratlar, özel sektör temsilcileri, akademisyenler ve gazetecilere düzenli olarak gönderilmektedir. Ekonomik sorunlarla ilgili bu çevreleri bir araya getiren konferanslar, seminerler, yemekler düzenlenmektedir (Arat, 1991:139). Bunun yanında çok sayıda ve gündemde olan siyasal, sosyal sorunlarla ilgili olarak hazırlanan raporlar da kamuoyunda dikkat çekmektedir. Bugüne dek çok sayıda rapor hazırlayan TÜSİAD, bu raporların dağıtımını da çok iyi yaparak, bu alanda üretilecek politikalara bir tür yönlendirme yapmaktadır. Ancak raporlarla ilgili olarak olumsuz yargılar da bulunmaktadır. Bu raporlardan özellikle ekonomi ile ilgili olanlarında, Türk ekonomisi hakkında yalan yanlış ithamlarla dolu olduğu, tek taraflı, ölçsüz ve hesapsız değerlendirmelerin, peşin hükümlerin, ideolojik

saplantıların ve kasıtlı tespitlerin yer aldığı da belirtilmektedir(Turgut, 1991:10). Oldukça sınırlı sayıda kalan bu eleştirilerin yanında raporlarla ilgili olumlu yargılar daha fazladır. Özellikle etkileri uzun süren ve sorunlara genel yaklaşımlar getiren raporlar, akademik camiada da dikkat çekmektedir. Örneğin bu raporlar arasında, etkisi hala devam eden 1983 tarihli "Kamu Bürokrasisi" isimli raporu, o dönemde fazlasıyla dikkat çekmiştir. Dernek bu rapor aracılığı ile, ilk kez doğrudan bir şekilde yönetimin yeniden yapılanması hususunda görüşlerini kamuoyuna duyurmuştur. Raporun hazırlanmasındaki temel amaç, iş adamları ve sanayicilerin, ülkede daha verimli ve hızlı çalışan bir kamu bürokrasisi olduğu takdirde ülke kalkınmasına daha fazla katkıda bulunabileceklerini saptamak ve böyle bir yönetimin nasıl sağlanabileceği konusunda bir kısmı zaten bilinen önerilerin önemlerini vurgulamak şeklinde bizzat raporda belirtilmiştir(Çiftçi, 1983:17). Raporda TÜSİAD, kamu yönetimini, toplumda ayrı bir güç odağı oluşturmakla, özellikle meşrutiyetten sonra ulusal burjuvaziyi yaratma biçiminde belirlenen tarihsel görevini yerine getirirken, sapma yaparak ekonomik yaşamı denetleme çabasına girişmekle ve günümüzde Türkiye'nin değişen toplumsal ve ekonomik yapısının gereklerine uygun işlevlere uyarlamamakla suçlamaktadır. Yani kamu yönetiminin özel girişim karşısında yer alan bir toplumsal güç odağı gibi eleştirilmesi söz konusudur. Türk kamu yönetimi, özel kesime ihtiyaç duyduğu çalışma ortamını sağlamaması nedeniyle ekonomik az gelişmişliğin temel sorumlusu görülmekte ve özel kesimin istediği biçimde bir örgütlenme ve işleyiş sonucunda ekonomik kalkınmanın gerçekleşeceği ileri sürülerek, kamu yönetimine bir tür öncülük rolü verilmektedir(Çiftçi, 1983:19)

TÜSİAD'a göre kamu bürokrasisi, merkezci, otoriter, verimlilikten uzak, kırtasiyeciliğin ve buna bağlı olarak yiyiciliğin fazla olduğu, yetersiz ve yeteneksiz kişilerin sayılarının oldukça fazla olduğu ve gereksiz yere yüksek ücret aldıkları bir sistem olarak görülmektedir(Çiftçi, 1983:21) 1983 tarihli raporda belirtilen hususlar, bugün de geçerliliğini korumakta ve zaman zaman dernek tarafından kamuoyunun gündemine getirilmektedir.

Günümüzde TÜSİAD, işlevlerini haklı çıkarmak için yoğun çaba harcamaktadır. TÜSİAD Başkanının yaptığı bir konuşmada; girişimcinin devletle olan ilişkisine 21. yüzyılın yeni boyutlar kazandırdığı, gerekli ekonomik, sosyal ve siyasal reformların çoğunun artık parlamentonun çalışmasına ve süratle yeni yasalar çıkarmasına bağlanmış bulunduğunu bu nedenle girişimcilerin konulara, şahsi etkileme kabiliyetlerinin yanı sıra, kurumsal kişilik ve sivil toplum örgütleri platformunda eğilmesi gerektiğini belirtmektedir(Yüceoğlu,1999) Bu şekilde TÜSİAD üyesi olmayan girişimcilere de mesaj verilerek, kurumsal mücadelenin her zaman daha iyi sonuç verdiği ve birlik içinde olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

TÜSİAD ile ilgili olarak kamusal sorunları irdeleyen, sorgulayan, tartışan bir sivil toplum örgütü olarak algılandığı için toplumun geniş kesimlerinin güvenini kazandığı genelde kabul görmektedir. Girişimcilerin, kendi işlerini devlet nezdinde

daha etkili bir şekilde takip etmek için kurdukları bir örgüt gibi görünmediği için saygı topladığı da düşünülebilir. Ancak her alanda demokratikleşmenin gündemde olduğu son günlerde özellikle askeri kesime ülkenin ekonomik durumu ve izlenen iktisat politikaları konusunda brifing verilmesi (Tezel, 1999:26) ve siyasi partilerin iktidara gelmesi veya iktidardan uzaklaştırılması hususunda, kendi parasal imkanlarını kullanarak girişimde bulunmaları son yılların önemli bir demokrasi gafi olarak da değerlendirilmiştir. Bu şekilde davranmak yerine, son günlerde kamuoyuna açıklanan demokratikleşme programı gibi çalışmalarla, toplumun genelinde bu sorunlara karşı kamuoyu oluşturulması yönteminin izlenmesi daha etkili olacaktır. Bu yöntem, ayrıca, toplumda diğer kurum ve kuruluşları da harekete geçirecektir. Zira, bir önceki demokratikleşme programına yöneltilen eleştirilere bir cevap şeklinde hazırlanan ikinci demokratikleşme programı ile birlikte, Yargıtay üyeleri de benzer bir programı kamuoyuna sunmuşlardır. Hükümet ise, bu girişimler karşısında, nihai sözün TBMM'de olduğunu ancak, bu görüşlerin de kendilerine yol göstereceğini belirtmiştir.

Sonuç

Girişimci sınıf ile siyaset arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmamızda, özellikle ülkemizde bu sınıfın gelişimi ve bugünkü durumunu ele aldık. Çalışmamıza başlarken bir varsayım olarak ortaya koyduğumuz, girişimci sınıfın siyaset üzerinde zaman zaman baskıya varan ve hatta kendi isteklerinin politikalara yansıtılmasını sağlama derecesinde olan ilişkilerini, bu çalışma sonucunda somuta indirgemeye çalıştık. Ülkemizde tarihsel süreçte batılı anlamda bir girişimci sınıfın oluşturulamamış olması ve bundan dolayı da özellikle Cumhuriyet döneminde suni olarak oluşturulan girişimcilerin kendi yararlarını toplum yararından üstün tutmalarının sonuçlarını görmeye çalıştık. Aslında bu noktada girişimci sınıfa çok da haksızlık yapmamak gerekir. Ülkemizde özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminden bu güne, bütün engellemelere ve aksaklıklara rağmen sonraki yıllarda da devam eden girişimci sınıfın gelişimi süreci yaşanmıştır. Ancak bu süreç bir türlü tamamlanamamıştır. Bunun sonucunda ülkemizde kapitalizminin gelişim biçiminde, gerek ekonomik yapıya gerekse siyasi yapıya ilişkin bir şeyler eksik kalmış, yeni bin yıla girilirken Türkiye'de, hem dünya ekonomisi ile eklemlenmede, hem de içsel olarak az gelişmişlikten kurtulabilmekte önemli sorunlar yaşanmıştır ve yaşanmaya da devam etmektedir.

Bu noktada, girişimci sınıfın, kendilerinden kaynaklanan sorunların çözümünü için ülkemizde yaşanan önemli siyasi dönüşümler sonrasında, devleti yeni baştan fethetmek ve iktidar mevzilerini korumak için mücadele vermesi gerekmektedir. Sermayenin ana gruplarının bütünlük içinde bulunduğu dönemlerde bu kolay olmakta; çıkar çekişmelerinin ve içsel çelişkilerin yoğun olduğu dönemlerde ise, girişimci sınıfın iktidar üzerindeki denetimi zayıflayabilmektedir. Girişimci sınıfın

bu bakış açısı her ne kadar tartışmalı da olsa, dinamik güçleri ile toplumların motoru olan bu güçlerin, siyaset ile işbirliği içinde bütüncül bir şekilde kalkınmanın sağlanması için uğraş vermesi gerekmektedir.

202

Son günlerde ülkemizin Avrupa Birliğine aday statü ile girmesinin onaylanması ile birlikte, girişimci sınıfın önemi de oldukça artmıştır. Birliğe girebilmek için gereken şartların yerine getirilmesinde, girişimci sınıfın payına çok önemli işler düşecektir. Globalleşme rüzgarlarının etkisiyle dünya ile ekonomik entegrasyon temposuna girmeye çalışan ülkemiz, içeride ve dışarıda siyaset-girişimci sınıf güç birliğini en iyi şekilde kurmak ve kullanmak zorundadır. Gelişmiş ülkelerde bu güç birliği açık bir şekilde gözlenmektedir. Yabancı ülke devletleri kendi ülke şirketlerinin yanında yer almakta, şirketler devletlerinin ana çizgisinden ayrılmamakta ve bu kenetlenme ile yeni ve global dünya düzeninde müthiş bir piyasa payı kapma savaşı verilmektedir.

Ülkemizde siyasiler ile girişimci sınıf arasında Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri gözlenen, çıkar farklılığından kaynaklanan olumsuz ilişkilerin giderilmesi gerekmektedir. Değişen şartlar bunu acilen ve kaçınılmaz olarak zorunlu kılmaktadır. Bugün girişimci sınıf bu süreci başlatmıştır. Kişisel temaslarının yanında, sivil toplum örgütleri ve kurumsal kişilikleri ile de devletin ekonomi yönetiminde söz sahibi olma aşamasına gelmişlerdir. Makro ekonomik dengeleri düzeltmek için yapılan çalışmaların başında girişimci grubun temsilcilerini görmektediriz. Ancak siyasi yelpazenin çok dağınık oluşu, bu tür faaliyetleri çok geniş ve farklı kulvarlarda yürütme zorunluluğunu gündeme getiriyor. Bu durumda da oldukça zor ve yoğun çabaların harcanmasını gerektiren sorunlar ortaya çıkıyor.

Girişimciler tarafından başlatılan bu sürece, siyasilerin de uyması gerekmektedir. Her iki taraf da, kendi çıkarlarını, toplumun çıkarları karşısında dengelemek ve toplumun çıkarlarına öncelik tanımak zorundadır. Avrupa'da toplumsal barışın sağlanmasında ve modernleşme yolunda önemli mesafeler katedilmesinde, girişimciler ile siyasiler arasında görülen fedakarlık yarışı çok etkili olmuştur. Ancak ülkemizdeki uygulamalarda Avrupa'daki uygulamaları örnek alınmasının gerekliliği düşünülmemelidir. Girişimci sınıf, Avrupa'da oynadığı önemli roller dikkate alınarak, ülkemizde oluşturulmaya çalışılmış, Avrupa'nın bu alanda yaşadığı deneyimler dikkate alınmıştır. Dolayısıyla, bugün girişimci sınıf ile siyasiler arasında yaşanan sorunların çözümünde de benzer deneyimler, ülkemiz şartlarına uyarlanarak dikkate alınabilir. Burada esas olan, her iki tarafı arasındaki ilişkilerde toplumsal çıkarın ön plana mutlak bir şekilde çıkarılmasının gerekliliğidir.

Kaynakça

- Abadan, Yavuz; "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Tazyik Grupları", 100. Yıl Armağanı, A.Ü. SBF Yay., Ankara, 1959.
- Ağaoğulları, M. Ali; Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi, V Yay., Ankara, 1989.
- Ağaoğulları, M. Ali-Levent Köker; İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge, Ankara, 1991
- Akın, Erkan-Esat Öz; "Siyasal Kültürümüz, Yurttaşlık Bilinci, Siyasal Katılma ve Hoşgörü", G.Ü. İİBF Der., C.7, S.1-2, 1991.
- Aksoy, Şinasi; "Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri", AİD., C.27, S.2, Haziran 1994.
- Aktan, C.Can; "Değişime Kimler Direniyor?", Yeni Türkiye Dergisi, S.9, 1996.
- AnaBritannica, Ana Yayıncılık, 7. Cilt, İstanbul, 1994/a.
- AnaBritannica, Ana Yayıncılık, 30. Cilt, İstanbul, 1994/b.
- Arat, Yeşim; "Politics and Big Business: Janus-faced link to the State", Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991.
- Boratav, Korkut; "İktisat Tarihi" Çağdaş Türkiye 1908-1980, Ed. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1992.
- Boratav, Korkut; 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, Gerçek Yay., İstanbul, 1991.
- Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yay., İstanbul, 1990.
- Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985, Gerçek Yay., İstanbul, 1993.
- Boratav, Korkut; Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yay., Ankara, 1982.
- Buğra, Ayşe; "Political Sources of Uncertainty in Business Life", Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991.
- Buğra, Ayşe; İktisatçılar ve İnsanlar, İstanbul, 1995.
- Buğra, Ayşe; Devlet ve İşadamları, İletişim Yay., İstanbul, 1997.
- Çaha, Ömer; "Osmanlı'da Sivil Toplum", Yılmaz Günal'a Armağan, A.Ü. SBF Der., C.49, No:3-4, Haziran-Aralık 1994.
- Çavdar, Tevfik; Türkiye'de Liberalizm (1860-1890), İmge, Ankara, 1992.
- Çiftçi, Oya; "Kamu Bürokrasisi Üzerine", AİD, C.16, S.4, Aralık 1983.
- Daver, Bülent; Siyaset Bilimine Giriş, Yargı Yay., Ankara, 1993.
- Eren, Aslan; Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989.
- Ergun, Turgay-A.Polatoğlu; Kamu Yönetimine Giriş, TODAİE Yay., Ankara, 1992.
- Esmer, Yılmaz; "Manufacturing Industries: Giants with Hesitant Voices", Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991.
- Gelişim Hachatte; Gelişim Yay., İstanbul, 1988.

- Heper, Metin; "Atatürk ve Devlet Bürokrasisi", Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, Ed. Jacop M. Landau, (Çev. Meral Alakuş), Sarmal Yay., İstanbul, 1999.
- Heper, Metin; "Değişen Türkiye'de Olumsuz Bürokratik Politika", Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı Armağanı, A.Ü. SBF Yay., Ankara, 1978.
- Heper, Metin; "Interest Group Politics in Post-1980 Turkey: Lingering Monism", Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991/a.
- Heper, Metin; "Osmanlı-Türk Devletinde Bürokrasinin Siyasal Rolü", AİD, C.6, S.2, Haziran 1973.
- Heper, Metin; "The State and Interest Groups with Special Reference to Turkey", Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991/b.
- Heper, Metin; "Türkiye'de Siyasal Ahlâkın Tarihsel Boyutları", Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1993, s.2.
- Heper, Metin; Bürokratik Yönetim Geleneği, ODTÜ Yay., Ankara, 1974.
- Heper, Metin-Ü. Berkman; Development Administration in Turkey, Boğaziçi University Pub., İstanbul, 1980.
- İnsel, Ahmet; Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yay., İstanbul, 1990.
- Kalaycıoğlu, Ersin; "Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State", Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991.
- Kalaycıoğlu, Ersin; "Türk Bürokrasisinde Süreklilik ve Değişim: Kemalist Dönem ve Sonrası" Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, Ed. Jacop M. Landau, (Çev. Meral Alakuş), Sarmal Yay., İstanbul, 1999.
- Kalaycıoğlu, Ersin-A. Y. Sarıbay; Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der. E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay, Der Yay., İstanbul, tarihsiz.
- Kapani, Münci; Politika Bilimine Giriş, A.Ü. Huk. Fak. Yay., No:468, Ankara, 1983.
- Kılıçbay, M. Ali; Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı, G. Ü. İİBF Yay., Ankara, 1982.
- Kışlalı, Ahmet Taner; Siyaset Bilimi, İmge Yay., Ankara, 1996.
- Koca, Murat; "Derneklerin Denetimi", TİT, Y.66, S.403, Haziran 1994.
- Koraltürk, Murat; Türkiye'de Sermaye Birikimi, Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997.
- Kuruş, Bilsay; Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 1. Cilt(1929-1932), A.Ü. SBF Yay., Ankara 1988.
- Kuruş, Bilsay; Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 2. Cilt(1933-1935), A.Ü. SBF Yay., Ankara 1993.
- Lewis, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993.
- Mardin, Şerif; "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Der. E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay, Der Yay., İstanbul, tarihsiz.

- Mardin, Şerif; "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi(1838-1918), Siyasal ve Sosyal Bilimler, Makaleler 2, Der. M. Türköne, T. Önder, İletişim Yay., İstanbul, 1992
- Ortaylı, İlber; Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979.
- Öz, Esat; Otoriterizm ve Siyaset, Yetkin Yay., Ankara, 1996.
- Özbudun, Ergun; "The Post 1980 Legal Framework For Interest Group Associations", Strong State and Economic Interest Groups, Ed. Metin Heper, De Gruyler, Germany, 1991.
- Özyüksel, Murat; Feodalite ve Osmanlı Toplumunu, Der Yay., İstanbul, 1997.
- Riggs, Fred M.; Bürokratlar ve Siyasal Gelişme, (Çev. Selçuk Yalçındağ), AİD, C.4, S.2, Haziran 1971.
- Sencer, Muzaffer; "Toplumların Evrimi", AİD, C.20, S.1, Mart 1987.
- Sezer, Birkan Uysal; "Yönetmelik Duyarlılık ve Tunus Yuvarlak Masası", AİD, C.18, S.4, Aralık 1985.
- Sunar, İlkyay-Z.Öniş; Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma, TÜSİAD Yay., İstanbul, 1992.
- Şaylan, Gencay; "Türkiye'de Devlet Kapitalizminin Bunalımı ve KİT'ler Sorunu", AİD, C.13, S.3, Eylül, 1980.
- Şaylan, Gencay; Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, V Yay., Ankara, 1986.
- Talas, Cahit; "Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası". AİD, C.26, S.3, Eylül, 1993.
- Tanör, Bülent; Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD Yay., İstanbul, 1997.
- Tekeli, İlhan-S. İlkin; 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ODTÜ Yay., Ankara, 1974.
- Tezel, Yahya Sezai; Kapılanma Kültürü ve Demokrasi, Liberte Yay., Ankara, 1999.
- Tokgöz, Erdiç; "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", Türkiye Ekonomisi "Sektörel Gelişmeler", Ed. Çelik Aruba-C. Alpar, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1992.
- Toprak, Zafer; Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.
- Turgut, Mehmet; TÜSİAD Raporları Türkiye Ekonomisi, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991.
- Türk, Hikmet Sami; Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları, İnsan Hakları, Koordinatör Üst Kurulu Yay., Ankara, 1999.
- Yalçın, Aydın; İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, Ankara, 1991.
- Yavuziğit, Musa Hikmet; "Dernekler ve Demokrasi", Latif Çakıcı'ya Armağan, A.Ü. SBF Dergisi, C.50, No:1-2, Ocak-Haziran 1995.
- Yücekök, Ahmet; 100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek Yay., İstanbul, 1983.
- Yücekök, Ahmet; Siyasetin Toplumsal Tabanı, A.Ü. SBF Yay., Ankara, 1987.
- Yücekök, Ahmet; Türkiye'de Dernek Gelişmeleri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Yüceoğlu, Erkut; Çeşitli Konuşmalardan, TÜSİAD Görüş, Ocak-Şubat 1999.